

Pilna sprawa – wstrzymanie ekspansji przemysłowych ferm zwierzęcych

— WRZESIEŃ 2020

FOOD &
WATER
ACTION
EUROPE

Friends of
the Earth
Europe

**Friends of
the Earth
Europe**

Friends of the Earth Europe

Rue d'Edimbourg 26
1050 Brussels | Belgium
EU Transparency
Register no. 9825553393-31
www.foeeurope.org
info@foeeurope.org
foeeurope | foeeurope

Food & Water Action Europe

Rue d'Edimbourg 26
1050 Brussels | Belgium
EU Transparency
Register no. 42119616334-41
www.foodandwatereurope.org
FoodWaterEurope
FoodWaterEurope

Edycja i korekta tekstu: David Heller

Edycja i koordynacja tekstu: David Sanchez Carpio, Stanka Becheva

Przygotowanie przykładów krajowych: Friends of the Earth Denmark (NOAH), Holandia (Milieudefensie),

Polska (Polski Klub Ekologiczny) i Hiszpania (Amigos de la Tierra)

Skład graficzny: Capucine Simon

Przekład: Maria Staniszevska, Kamila Zasada

Na podstawie: **'The Urgent Case for a Ban on Factory Farms'** - Food & Water Watch - Maj 2018

Friends of the Earth Europe wyraża wdzięczność za pomoc finansową od Komisji Europejskiej (program LIFE). Całkowita odpowiedzialność za treść tej publikacji spoczywa na Friends of the Earth Europe. Treść publikacji odzwierciedla wyłącznie poglądy jej autorów i sponsor nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji w niej zawartych.

Streszczenie

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat liczba gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej drastycznie zmalała. Jest to efekt przede wszystkim nieodpowiedniej polityki rolnej i handlowej. Jednocześnie w licznych krajach UE rośnie produkcja mięsa, w szczególności ta, która jest nastawiona na eksport. Pozostałe gospodarstwa rolne stopniowo zwiększają swoją powierzchnię, zmniejszając przy tym różnorodność hodowanych zwierząt. Rośnie liczba gospodarstw z przemysłowym chowem zwierząt, charakteryzującym się trzymaniem dużej liczby zwierząt w ciasnej, zamkniętej przestrzeni. Takie gospodarstwa nie posiadają również pastwisk, które byłyby na tyle duże, by zapewnić karmę hodowanym zwierzętom – oznacza to, że dodatkowa pasza musi być sprowadzana spoza gospodarstwa.

Ten model produkcji jest źródłem problemów społecznych, ekonomicznych i środowiskowych na skalę światową. Problemy te zostały już dobrze udokumentowane w Stanach Zjednoczonych, gdzie masowa hodowla zwierząt jest bardziej rozpowszechniona, a jej efekt jest coraz to bardziej widoczny także i w Europie.

Zanieczyszczenie wód i powietrza oraz ogromne ilości (zawierające amoniak i azot) nawozu produkowanego przez przemysłowe gospodarstwa rolne ma znaczący wpływ na miejscowe społeczności, a także działa na szkodę dzikiej przyrody i bioróżnorodności.

Pracownicy gospodarstw przemysłowych i przemysłu mięsnego często są imigrantami nieposiadającymi stosownych dokumentów. Wielu z nich żyje i pracuje w ciasnych pomieszczeniach i w zagrażających warunkach, co przyczynia się do rozprzestrzenienia chorób takich

jak Covid-19 wśród pracowników rzeźni i zakładów przetwórstwa mięsnego.

Występowanie światowych pandemii (takich jak ptasia i świńska grypa) jest bezpośrednio powiązane z działalnością ferm przemysłowych. Ponadto rutynowe podawanie antybiotyków zwierzętom hodowlanym zwiększa ryzyko występowania odpornych na antybiotyki bakterii w mięsie.

Znaczący wzrost produkcji soi w Ameryce Południowej — z czego ¼ produkowanej soi jest przeznaczona na paszę dla zwierząt hodowlanych — jest odpowiedzialny za powszechne wylesianie, zniszczenie środowiska i narużanie praw człowieka na skalę światową. Wylesianie, intensywne zużytkowanie zasobów oraz odpady produkowane przez zwierzęta hodowane masowo emitują znaczącą ilość gazów cieplarnianych, przyczyniając się przez to do pogłębienia kryzysu klimatycznego.

Koncentracja własności w przemyśle produkcji mięsa to złe wieści dla konsumentów i dla małych rolników, którzy zostają zmuszeni do zawierania umów z korporacjami aby nie zostać wypchniętymi z rynku.

Rozwiązaniem tego problemu mogą być praktyki agroekologiczne. Na ich przykładzie można dowiedzieć, że produkcja mięsa może odbywać się w taki sposób, który nie tylko bierze pod uwagę względy środowiskowe i zdrowotne, ale też zapewnia odpowiednie warunki zwierzętom hodowlanym oraz pozwala na większą niezależność, pochłanianie mniej zasobów i jest oparty na bardziej zrównoważonych praktykach rolnych. Należy jednak zwrócić uwagę, że te praktyki nie mogą się rozwijać, jeśli rynek jest zdominowany przez duże korporacje.

Zakaz rolnictwa przemysłowego i zmniejszenie liczby zwierząt hodowlanych w UE

jest niezbędnym zabiegiem do stworzenia przestrzeni dla rozwoju alternatywnego systemu rolnictwa. Jest tutaj możliwość działania decydentów na poziomie krajowym i europejskim oraz podjęcia odpowiednich działań, w tym: usunięcia

pośredniego i bezpośredniego wsparcia ekspansji rolnictwa przemysłowego; zapewnienia wprowadzenia i respektowania prawodawstwa środowiskowego; zagwarantowania sprawiedliwego traktowania drobnych rolników

i pracowników łańcucha żywnościowego; przekierowania dotacji WPR przy jednoczesnym zapewnieniu funduszy na sprawiedliwą transformację dla rolników i pracowników rolnych.

Czym są gospodarstwa (fermy) przemysłowe?

Fermy przemysłowe można zdefiniować jako element "systemu rolnictwa, w którym zwierzęta trzymane są w małych, zamkniętych przestrzeniach w celu produkcji dużych ilości takich produktów jak mięso, jajka czy mleko przy jak najmniejszych kosztach."¹ Hodowcy nie pozwalają swoim zwierzętom szukać pożywienia na pastwiskach lub innych otwartych przestrzeniach; zamiast tego zamykają je w pomieszczeniu i tam dostarczają im karmę. Dla celów niniejszego raportu ферmy przemysłowe zostaną zdefiniowane jako te gospodarstwa, które posiadają co najmniej kilka z poniższych cech:

- Duża liczba zwierząt hodowlanych, które są trzymane w zamknięciu na małej przestrzeni;
- Wysoki poziom specjalizacji;
- Większość lub cała pasza sprowadzana jest spoza gospodarstwa i jest to pasza treściwa, której cena jest zależna od cen na rynkach światowych;
- Niewystarczający zasób terenu na zrównoważone rozłożenie wyprodukowanego przez zwierzęta hodowlane nawozu;
- Stosowanie dużych ilości antybiotyków w paszy i/lub wodzie;
- Integracja pionowa gospodarstwa: firma jest właścicielem zwierząt, paszy i antybiotyków.

Na dzień dzisiejszy nie istnieje jedna, powszechnie przyjęta definicja ferm przemysłowych w Europie.² Dyrektywa w sprawie oceny oddziaływania na środowisko (2011/92/UE) reguluje gospodarstwa posiadające przestrzeń dla ponad: 60 000 kur niosek, 85 000 brojlerów, 3 000 świń produkcyjnych lub 900 macior. Dyrektywa w sprawie emisji przemysłowych (2010/75/UE) reguluje gospodarstwa posiadające przestrzeń dla ponad: 40 000 sztuk drobiu, 2 000 świń lub 750 macior. Za „bardzo duże gospodarstwa” uznaje się takie, których roczny wynik gospodarczy wynosi ponad 100 000 EUR.³

Wstęp

Unia Europejska jest jednym z największych światowych konsumentów mięsa; średnie spożycie mięsa w 2018 roku wyniosło 71,3 kg per capita, czyli ponad dwukrotnie więcej niż wynosiła średnia światowa.⁴ Przewiduje się, że z uwagi na popyt krajowy i międzynarodowy do 2030 roku produkcja mięsa w UE osiągnie 47,5 milion ton. Szacuje się również, że światowa konsumpcja mięsa będzie rosła o średnio 1% na rok w latach 2017–2030, osiągając w 2030 roku 365 milionów ton (34,7 kg per capita).⁵ Unia Europejska staje się także jednym z największych eksporterów poszczególnych typów mięsa, w szczególności wieprzowiny.⁶

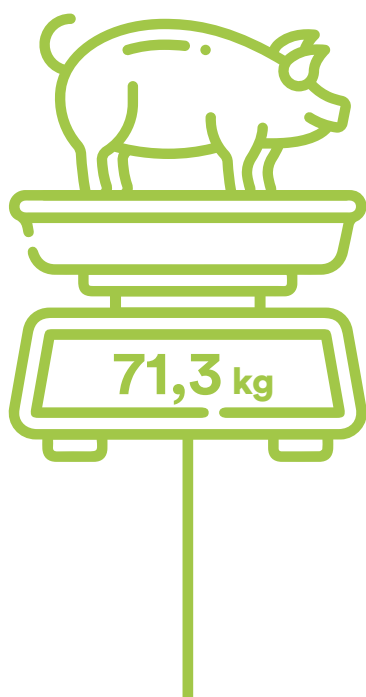
W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, system żywnościowy w Europie stawał

się coraz to bardziej zdominowany przez gospodarstwa przemysłowe, które trzymają tysiące krów, świń lub dziesiątki tysięcy kurcząt w ciasnych pomieszczeniach. Nietrafione ustawy handlowe i rolnicze zmusiły rolników do przejścia na intensywniejsze praktyki, powodując wzrost w średniej liczbie zwierząt hodowlanych na gospodarstwo. Mimo to wielu hodowców zwierząt walczy o przetrwanie, a małe i średniej wielkości gospodarstwa kończą swoją działalność coraz częściej.

Intensywne praktyki rolnicze umożliwiają produkcję tańszego mięsa dla konsumentów i zwiększenie zysków dla agrobiznesów. W dyskusjach na temat ustaw dotyczących żywności i rolnictwa

na poziomie europejskim nie bierze się jednak pod uwagę zewnętrznych kosztów uzależnienia produkcji mięsnej od rolnictwa przemysłowego.

Pełne koszty produkcji i konsumpcji nie są wliczone w cenę płaconą przy kasie w supermarkecie. Zasada „zanieczyszczający płaci” nie jest stosowana w przypadku ferm przemysłowych, a płatności za usuwanie produkowanych przez nie zanieczyszczeń są pokrywane z pieniędzy podatników lub z funduszy uzyskanych poprzez podnoszenie opłat podstawowych potrzeb ludzkich, np. cen wody. Pozostałe koszty ponoszą rolnicy, konsumenci, lokalni mieszkańcy i pracownicy sektora żywnościowego – poprzez szkodzące zdrowiu warunki pracy – oraz środowisko w Europie i na świecie.

Unia Europejska jest jednym z największych światowych konsumentów mięsa; średnie spożycie mięsa w 2018 roku wyniosło 71,3 kg per capita, czyli ponad dwukrotnie więcej niż wynosiła średnia światowa.⁴

Szacuje się również, że światowa konsumpcja mięsa będzie rosła średnio 1% na rok w latach 2017–2030, osiągając w 2030 roku 365 milionów ton.

Badania naukowe oraz doświadczenia zarówno producentów żywności, jak i społeczności żyjącej w pobliżu ferm przemysłowych podkreślają negatywny wpływ na środowisko, zdrowie publiczne, lokalną ekonomię, bezpieczeństwo żywnościowe, dobrostan zwierząt, bioróżnorodność i bezpieczeństwo pracowników. Globalne kryzysy zdrowia i środowiskowe jasno pokazały, że nasz system żywnościowy musi ulec zmianie. W niniejszym sprawozdaniu zebrano badania z Europy i Stanów

Zjednoczonych (gdzie fermy przemysłowe są bardziej rozpowszechnione) w celu ukazania prawdziwych kosztów rolnictwa przemysłowego w kontekście zanieczyszczenia wody i powietrza, złego stanu zdrowia, ryzyka związanego z odpornością na antybiotyki, wylesienia, utraty bioróżnorodności, naruszeń praw człowieka i kryzysu klimatycznego.⁷

Wielu mieszkańców Europy staje się coraz bardziej świadomych wpływu naszego systemu żywnościowego i podejmuje

decyzję o produkcji i konsumpcji mniejszych ilości lecz lepszej jakości mięsa i nabiału, wyprodukowanych zgodnie z wyższymi wymogami dobrostanu, w tym produktów ekologicznych. Coraz częściej można słyszeć głosy domagające się takiej polityki publicznej, która ograniczy kontrolę sprawowaną przez korporacje nad łańcuchem żywnościowym i będzie chronić środowisko i społeczności wiejskie.

Malejąca liczba gospodarstw rolnych, zwiększająca się ich wielkość, intensyfikacja produkcji – wraz z malejącą liczbą rolników i gatunków zwierząt

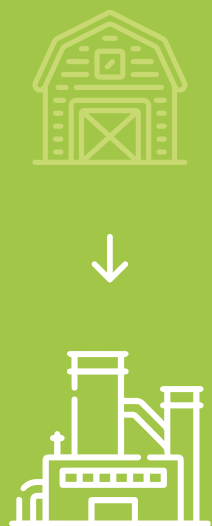
W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat rolnictwo w Europie zmieniło się nie do poznania. Drastycznie zmalała liczba rolników i gospodarstw rolnych, w szczególności tych, w których zajmowano się hodowlą zwierząt. Jednocześnie można było zaobserwować odpowiedni wzrost w średniej wielkości gospodarstw, średniej liczbie zwierząt hodowlanych na gospodarstwo oraz obsadzie zwierząt w gospodarstwie. Znacząco zmalała również różnorodność gatunków zwierząt hodowlanych.

Powiększanie się gospodarstw rolnych oraz modernizacje w hodowli zwierząt, takie jak nowe systemy przetrzymywania zwierząt, zarządzania paszami i inne innowacje w dziedzinie genetyki i zdrowia, doprowadziły do większej wydajności i niższych cen. Wielu najmniejszych gospodarstwom, prowadzonym często przez rolników na ich własne potrzeby, nie udało się nadażyć za procesem intensyfikacji i musiały one zakończyć swoją działalność, zostając następnie przejętymi przez większe firmy. Niektóre z największych zmian można zaobserwować w krajach, które dołączyły do UE od 2004 roku i które przeszły serię przemian strukturalnych, w tym koncentrację własności ziemi w rękach mniejszej liczby, lecz większych gospodarstw rolnych.⁸

Rozpowszechnienie się rolnictwa przemysłowego nie jest ani przypadkiem, ani naturalną konsekwencją rozwoju rzeczy, lecz stanowi rezultat prowadzonej polityki publicznej – w szczególności europejskiej Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i międzynarodowych umów handlowych. W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat WPR wspierała intensywne metody produkcji poprzez regulowanie dofinansowania w taki sposób, że dotacje były przyznawane tym gospodarstwom, które miały wyższą produkcję. Dopiero w ostatnich latach zaczęto rozważać kwestię produkcji zrównoważonej; do tej pory nie podjęto jednak wystarczających działań w celu odejścia od procesu uprzemysławiania hodowli zwierząt. Jednocześnie międzynarodowe umowy handlowe i wysokie poziomy konsumpcji stały się środkiem zwiększania popytu, zarówno w samej UE, jak i na eksport. Znacząca część tego zjawiska jest napędzana interesami dużych agrobiznesów, czyli przemysłu paszowego, supermarketów, pakowaczy i przetwórców mięsa; to są właśnie te firmy, które przejęły kontrolę nad tym kluczowym elementem łańcucha żywnościowego, będącym łącznikiem między rolnikami i konsumentami.⁹

W latach 2005–2013 całkowita liczba gospodarstw rolnych w UE spadła o prawie jedną czwartą (spadek o 3,7% na rok). Największy spadek można było zaobserwować na Słowacji (–12,5%/rok), w Bułgarii (–8,9%/rok), Polsce (–6,6%/rok), Włoszech (–6,5%/rok), Czechach (–5,8%/rok) i na Łotwie (–5,5%/rok). Podczas gdy sam obszar użytków rolnych nie uległ znaczącej zmianie (+0,1%/rok), średnia wielkość gospodarstw rolnych znacząco się zwiększyła, zarówno pod względem terenu jak i produkcji ekonomicznej.¹⁰

Do 2016 roku niewiele więcej niż połowa (55%) gospodarstw rolnych w UE utrzymywała zwierzęta hodowlane, co stanowiło spadek o jedną trzecią w stosunku do 2005 roku. Największy spadek można było zaobserwować na Słowacji (–72,2%) i w Bułgarii (–71,9%), podczas gdy w Estonii, Polsce i na Litwie liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta hodowlane zmalała o połowę.¹¹ W ciągu 30 lat, poprzedzających rok 2013, cztery na pięć gospodarstw mlecznych w 10 starych państwach członkowskich UE, zostały zlikwidowane. Temu zjawisku towarzyszył stopniowy spadek liczby hodowców bydła mlecznego w UE (średnio –6%/rok).¹²

Podczas gdy mniejsze gospodarstwa kończą swoją działalność, w bardzo dużych gospodarstwach rośnie średnia liczba zwierząt hodowlanych.¹³ Jednocześnie liczba zwierząt w bardzo małych gospodarstwach zmniejszyła się o ponad połowę.¹⁴ W latach 2005–2013 liczba zwierząt w bardzo dużych gospodarstwach zwiększyła się o prawie 10 milionów, osiągając liczbę 94 milionów.¹⁵ Na dzień dzisiejszy, 72,2% wszystkich zwierząt hodowlanych w UE znajduje się w bardzo dużych gospodarstwach. W krajach Beneluksu i Danii liczba zwierząt hodowanych w bardzo dużych gospodarstwach sięga aż 90%.

Zwiększeniu uległa również obsada zwierząt hodowlanych. Największa obsada występuje w Holandii, gdzie wynosi 3,8 zwierząt/ha (w latach 2013–2016 zwiększyła się więc o 6,3%).

W Bułgarii można zaobserwować najmniejszą obsadę zwierząt hodowlanych, choć jej zwiększenie w tym samym czasie wyniosło aż 11,1%, osiągając w 2016 roku 0,2 zwierzęcia/ha.¹⁶ Ponadto aż 68% użytków rolnych jest przeznaczonych na pokrycie potrzeb produkcji zwierzęcej.¹⁷

Intensyfikacja hodowli doprowadziła do selekcji kilku bardzo wydajnych odmian zwierząt i w konsekwencji utraty wielu miejscowych i rzadkich gatunków.¹⁸ Połowa gatunków, które istniały na przełomie XX i XXI wieku w Europie wymarła,¹⁹ a 53% pozostałych miejscowych gatunków grozi wyginięcie.²⁰ Zwężenie zasobów genetycznych zwierząt hodowlanych oznacza utratę tych cech, które zwiększają odporność na niektóre choroby oraz na trudne warunki pogodowe. Ograniczenie hodowli tylko do kilku ras zwierząt stwarza niepewną sytuację dla przyszłego zaopatrzenia w żywność.

Dobrym przykładem zjawiska jest obecna sytuacja w przemysłowej hodowli kurcząt, gdzie najistotniejszymi kryteriami jest wysoka wydajność niosek i szybki wzrost masy brojlerów. Obecnie istnieją setki gatunków kurcząt, lecz kurczęta hodowane przemysłowo na ubój i do produkcji jaj należą do bardzo wąskiej grupy silnych hybryd, będących rezultatem starannej selekcji i krzyżowania poszczególnych ras czystej krwi przez garstkę firm (Cobb-Vantress, Hendrix, Aviagen/EW Group i Groupe Grimaud).²¹

Połowa gatunków, które istniały na przełomie XX i XXI wieku w Europie wymarła,¹⁹ a 53% pozostałych miejscowych gatunków grozi wyginięcie.²⁰

Hiszpania²²

KLUCZOWE DANE

W 2019 ubój 53
milionów świń

4,6 miliona ton mięsa

Hodowla 30,8 miliona
świń - największa w UE

W ciągu dekady
zniknęło 61% ferm

W Hiszpanii przemysł produkcji wieprzowiny rozwija się gwałtownie z charakterystycznymi cechami takimi jak: koncentracja produkcji zwierzęcej, niskie koszty produkcji, wysoka zależność od eksportu i rynków zagranicznych.

W 2019 dokonano uboju prawie 53 milionów świń, wytwarzając 4,6 miliona ton mięsa. Było to ponad 20% więcej niż w 2013 roku. Spowodowane jest to wzrostem eksportu o 42,4% w latach 2016–2019, głównie na rynek chiński. Przemysł ten stanowi 37% całkowitej produkcji zwierzęcej w Hiszpanii i 14% całkowitej produkcji rolnej w kraju. Z 30,8 miliona śhodowanych świń, Hiszpania jest liderem w przemysłowej hodowli wieprzowiny w UE.

W ciągu kilku ostatnich lat całkowita liczba ferm trzody chlewnej w Hiszpanii drastycznie spadła. W latach 1999–2009 ponad 110 000 gospodarstw zostało zlikwidowanych, co stanowiło spadek o 61% w ciągu zaledwie 10 lat. W tym samym czasie pogłowie trzody chlewnej zwiększyło się o 12,3%. W latach 2009–2013 kolejne 18 000 ferm trzody chlewnej zostało zlikwidowanych, co dało 25% spadek, pozostawiając 51 767 działających gospodarstw. Jednocześnie gwałtownie wzrosła liczba zwierząt na gospodarstwo; z średnio 122 sztuk w 1999, do 354 w 2009 i 467 w 2013 roku.

Wśród istniejących obecnie ferm trzody chlewnej w Hiszpanii 80% można określić jako prowadzące „intensywną” hodowlę, w których jednocześnie znajduje się ponad 90% wszystkich świń w kraju. Za 70–80% kosztów produkcji wieprzowiny odpowiada pasza, podczas gdy koszty pracy stanowią zaledwie 2,1%. Do 2009 roku farmy trzody chlewnej prowadzące intensywną produkcję miały miejsce dla 27,5 miliona świń, z 87,3% trzymanych w zamknięciu,

na podłogach całkowicie lub częściowo rusztowych. Tak trzymane zwierzęta nie są nigdy wypuszczane na zewnątrz i nie mają dostępu do świeżego powietrza czy światła dnia. Jedynie około 5% hiszpańskich świń jest trzymaną na słomianej ściółce z wybiegiem.

Hiszpania posiada najwyższą konsumpcję środków przeciwdrobnoustrojowych w hodowli zwierząt w UE. W 2014 roku w Hiszpanii sprzedano jedną trzecią wszystkich leków dla zwierząt wykorzystywanych do produkcji żywności w UE. W hiszpańskim przemyśle mięsnym zużyto 419 miligramów weterynaryjnych środków przeciwdrobnoustrojowych na 1 000 ton wyprodukowanego mięsa, co stanowi trzykrotność liczby środków użytych w Niemczech i prawie dziesięciokrotność liczby środków użytych w Danii.

W miarę pojawiania się coraz większej liczby ferm przemysłowych w kraju, wliczając w to największą w UE fermę bydła mlecznego – z ponad 20 000 krów²³ – rośnie opór wśród społeczności, które odczuwają efekty działalności tego przemysłu.²⁴ Tysiące mieszkańców hiszpańskich terenów wiejskich nie ma dostępu do wody pitnej w swoich domach ze względu na zanieczyszczenie azotanami. Ponadto w Hiszpanii już od wielu lat przekracza się limity emisji amoniaku. Nie ma więc wątpliwości, że kierunek rozwoju hiszpańskiego przemysłu wieprzowego musi ulec zmianie, tak, aby hodowla mogła ponownie stanowić wsparcie dla wiejskich społeczności, podołać wymaganiom konsumentów z poszanowaniem środowiska i warunków pracy.

Dania

KLUCZOWE DANE

Przyrost populacji
świń w 2019 roku: 30
milionów

52 kg mięsa per capita
na rok

W latach 2007–
2019 liczba świń
przeznaczonych na
eksport wzrosła z
4,9 miliona do 15,2
milionów na rok

Liczba ferm z co
najmniej 5 000 świń
wzrosła z 198 w 2000
roku do 940 w 2018
roku

80% użytków rolnych
jest przeznaczonych
na produkcję paszy

Wciąż jeden z
największych
importerów soi/soj

Dania ma największą liczbę świń per capita w UE, z przyrostem wynoszącym ponad 30 milionów świń rocznie. Duńczycy spożywają średnio 52 kg mięsa na osobę na rok; w ciągu ostatnich 50 lat liczba ta zwiększyła się dwukrotnie. W średniej konsumpcji mięsa największy udział ma wieprzowina – 29 kg na osobę na rok.^{25,26}

Mimo tak wysokiej konsumpcji wieprzowiny w kraju, większość wieprzowiny jest przeznaczona na eksport. Liczba świń rzeźnych w Danii spada, podczas gdy eksport świń,

w szczególności prosiąt, rośnie; jest to przede wszystkim eksport do Niemiec. W ciągu 12 lat, od 2007 do 2019 roku, eksport wzrósł z 4,9 miliona do 15,2 miliona świń w ciągu roku.²⁷

Najwięcej duńskich świń znajduje się w Jutlandii, w szczególności w zachodniej i północnej części półwyspu i na Bornholmie. Produkcja trzody chlewnej w Danii staje się coraz bardziej skoncentrowana – czyli oparta na mniejszej liczbie gospodarstw, które są większe i wykazują się znacznym stopniem specjalizacji i integracji pionowej. W 2000 roku w Danii znajdowało się 198 ferm trzody chlewnej z co najmniej 5 000 świniami. Do 2018 liczba tych ferm wzrosła do 940.²⁸ Duńska firma przetwórstwa spożywczego Danish Crown jest największą firmą prowadzącą taką działalność na świecie, a także największym producentem mięsa w Europie i największym światowym eksporterem trzody chlewnej.²⁹ Dla kilku firm zwiększona produkcja stanowi więc korzyść; nie można jednak ignorować konsekwencji takiej produkcji na poziomach lokalnym, krajowym i globalnym.

Dania utrzymuje się na szczycie statystyk UE dotyczących % terenu użytków rolnych przeznaczonych na zapewnienie pożywienia zwierzętom hodowlanym, z około 80% użytków rolnych, które jest przeznaczonych

na produkcję paszy.³⁰ Pomimo tak dużych zasobów ziemi, zebrane z nich plony nie wystarczają na wyżywienie duńskiej trzody chlewnej. Dania jest jednym z największych importerów soi, szczególnie z Ameryki Południowej, z czego 90% jest przeznaczone na paszę dla świń.³¹ Produkcja soi w Danii zajmuje teren wielkości największej duńskiej wyspy – Zelandii.

Powstrzymanie ekspansji ferm trzody chlewnej wiąże się ze zmianą trendów politycznych, co nie jest prostym zadaniem. Producenci trzody chlewnej otrzymują polityczne i finansowe wsparcie dla rozwoju swojej działalności; można stwierdzić, że jest to już zwykły przemysł, który w aspekcie regulacji prawnej jest jednak wciąż rozumiany jako „rolnictwo”. Poprzedni limit 750 „jednostek zwierzęcych” na gospodarstwo został zniesiony – na dzień dzisiejszy nie ma już żadnych limitów, a idea „jednostek zwierzęcych” została wymieniona na jednostkę miary „metry kwadratowe obszaru produkcji”.³²

Ponadto w Danii dotacje ekologiczne mogą być przyznane na rozwój ferm trzody chlewnej (do 25% całkowitych kosztów projektu)³³ pomimo tego, że w efekcie zwiększa się liczba hodowanych świń, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu wpływu działalności na klimat.

Opór przeciwko ekspansji ferm trzody chlewnej jest utrudniony zarówno na poziomie lokalnym jak i gminnym, pomimo jej wpływu na miejscową społeczność i środowisko. Od czasu zmiany w ustawodawstwie wynikającej z wprowadzenia ustawy o zwierzętach gospodarczych w 2017 roku, gminy nie mogą brać pod uwagę obciążeń środowiskowych, przyrodniczych, sąsiedzkich i transportowych gdy fermy trzody chlewnej chcą się powiększyć.³⁴ Kilka gmin złożyło już skargi w tej sprawie.³⁵

Holandia³⁶

KLUCZOWE DANE

Po 2 500 cieląt
w około 25
gospodarstwach

12,5 miliona świń

6–7 milionów prosiąt
na eksport co roku

Roczna produkcja 395
milionów kurcząt

Po 1 500 kóz na 63
farmach

Gospodarstwa mleczne stanowią zdecydowanie największy element holenderskiego sektora hodowlanego. W większości przypadków posiadają one wystarczającą ilość powierzchni do zagospodarowania gnojowicy.³⁷ Liczba gospodarstw rolnych (16 000 w 2019 roku) maleje o średnio 3,5% rocznie. Cielęta płci męskiej i zbędne cielęta płci żeńskiej, które rodzą się w gospodarstwach mlecznych są przekazywane na ubój do produkcji cielęciny. Holandia jest wyspecjalizowana w tej dziedzinie i jest największym producentem cielęciny w UE. W Holandii znajduje się 960 000 miejsc dla cieląt mięsnych, z czego 50% stanowią cielęta sprowadzane z Niemiec, Irlandii, Polski i państw bałtyckich. Liczba firm zajmujących się produkcją cielęciny, wynosząca na dzień dzisiejszy 2 000, spada, podczas gdy wzrasta średnia liczba zwierząt na gospodarstwo. Obecnie w Holandii znajduje

się 25 gospodarstw z ponad 2 500 sztukami cieląt w każdym. Ten subsektor funkcjonuje jako zintegrowany pionowo system z czterema firmami: Van Driegoep, Veal Fine, Vitelco/PaliGroup, Fuite Veal. Holenderski przemysł bydląt mięsnych nie jest natomiast aż tak rozwinięty; produkcja wołowiny przeważnie ogranicza się do uboju krów mlecznych, które nie wytwarzają już mleka.

Obecnie w Holandii znajduje się 4 300 ferm trzody chlewnej (z czego w 157 znajduje się ponad 7 500 świń lub 1 200 loch), wliczając w to fermy, w których przebywają maciory z prosiętami i fermy, w których w których przetrzymywane są świny przeznaczone na ubój; łączna liczba świń wynosi około 12,5 miliona. Liczba narodzonych prosiąt przekracza liczbę dostępnych miejsc, więc około 6–7 milionów prosiąt każdego roku zostaje przekazanych na eksport. Zmniejsza się również liczba firm w tym subsektorze, podczas gdy rośnie liczba zwierząt przypadająca na gospodarstwo. Całkowita liczba osobników trzody chlewnej w kraju podlega regulacji prawnej.

W sektor drobiowy wlicza się hodowlę brojlerów i kur niosek. Wśród 900 firm zajmujących się hodowlą kur niosek, z całkowitą liczbą tychże kur wynoszącą 35 milionów, 120 firm posiada ich ponad 120 000. Holandia jest drugim największym eksporterem jaj na świecie, ze Stanami Zjednoczonymi na pierwszym miejscu. Wśród 600 ferm brojlerów znajdują się 34 fermy z ponad 220 000 kurami, które produkują około 395 milionów kurcząt rocznie. W sektorze drobiowym można zaobserwować mały spadek w liczbie zwierząt, wynikający z wprowadzenia różnorodnych koncepcji rynkowych, które są związane ze zrównoważonym rozwojem.

W Holandii znajduje się około 530 000 kóz, z czego około 350 000 jest trzymany na kozich farmach specjalizujących się w

produkcji mleka. 63 farmy mają ponad 1 500 kóz na swoim terenie.

Głównymi skutkami rolnictwa przemysłowego w kraju są problemy związane z dużym nadmiarem obornika, nadwyżki emisji amoniaku, azotanów i metanu, utrata bioróżnorodności (w szczególności wynikająca z nadwyżki azotu), obecność drobnego pyłu w powietrzu i nieprzyjemny zapach na terenach wiejskich. Odkryto również powiązanie między zmniejszeniem pojemności płuc i ilościami amoniaku w powietrzu oraz między mieszkaniem w pobliżu ferm drobiu i podwyższonym ryzykiem zapalenia płuc.³⁸

Kwestie związane z dobrostanem i prawami zwierząt (mające związek z przetrzymywaniem i transportem zwierząt) obejmują: wzrost częstości występowania chorób, a także stres, wyczerpanie, odwodnienie, okaleczenia, choroby i nawet przypadki śmierci.³⁹

Działalność ferm przemysłowych wiąże się z poważnym ryzykiem dla zdrowia publicznego. Przykładami negatywnych skutków tej działalności są między innymi wybuchy chorób zakaźnych przenoszonych przez zwierzęta na ludzi oraz rosnąca odporność na antybiotyki.⁴⁰ Kozie farmy były źródłem wybuchu epidemii gorączki Q w latach 2007–2010.⁴¹

Milieudefensie (Friends of the Earth Netherlands) przeprowadziło kilka kampanii przeciwko rolnictwu przemysłowemu. W 2015 roku FoEN zwróciło się do holenderskiego rządu z apelem o zaprzestanie budowy nowych gospodarstw przemysłowych. Ten temat stał się szczególnie gorący podczas wyborów prowincjonalnych, dzięki czemu udało się zawiazać kilka umów koalicyjnych.⁴² Inne organizacje pozarządowe, w tym Wakker Dier (hol. Obudzone Zwierzę), kontynuują prowadzenie powiązanych kampanii.⁴³

Polska

KLUCZOWE DANE

14,6 miliona hektarów
użytków rolnych

71% wszystkich upraw
to zboża

Malejąca liczba
gospodarstw: z 2,14
miliona w 2000 roku
do 1,4 miliona w 2017
roku

Największe
gospodarstwa
stanowią 20%
wszystkich
gospodarstw, lecz
pobierają 74% dopłat
unijnych

30–50% mięsa
wyprodukowanego w
Polsce jest
przeznaczane na
eksport

11 milionów świń

Polska jest krajem rolniczym, z 14,6 miliona hektarów użytków rolnych. Według danych z GUS z 2017 roku struktura upraw przedstawia się następująco: 71% wszystkich upraw to zboża, 11% to rośliny przemysłowe, a 10% to rośliny pastewne.⁴⁴

Przystąpienie do UE spowodowało zmiany w polskim rolnictwie pod względem zarówno ilości i wielkości gospodarstw oraz upraw, a także sposobu produkcji zwierzęcej. Spada liczba gospodarstw: z 2,14 miliona w 2000 roku do 1,4 miliona w 2017 roku. Największy spadek można zaobserwować wśród gospodarstw posiadających 10 hektarów ziemi lub mniej (dane z lat 2002–2015).⁴⁵

Obecnie największe gospodarstwa (z ponad 100 hektarami) stanowią 20% wszystkich istniejących gospodarstw w Polsce, pobierając przy tym 74% dopłat unijnych. Aby móc konkurować z dużymi gospodarstwami na rynku, gospodarstwa średniej wielkości (20–100 hektarów) przyjmują praktyki, które pozwalają na obniżenie kosztów produkcji, takie jak: uproszczony płodozmian, przenawożenie, brak wapnowania. Takie praktyki jednak szkodzą środowisku. Z tego powodu, to przede wszystkim, do tych gospodarstw powinna być skierowana polityka rolna państwa w kierunku zrównoważonego rolnictwa.

Pomimo znaczącej krajowej konsumpcji mięsa, która wynosi średnio 78,5 kg na osobę na rok (z czego około 40 kg to wieprzowina, przewyższając średnią europejską o 7 kg), około 30–50% mięsa wyprodukowanego w Polsce jest przeznaczone na eksport.

Udział wieprzowiny produkowanej w dużych gospodarstwach rolnych wzrósł z 7% w 2004 roku do 24% w 2016 roku. W 2018 liczba trzody chlewnej wynosiła 11 milionów

sztuk w Polsce, co oznaczało, że Polska była szóstym największym producentem wieprzowiny w UE.⁴⁶ Produkcja drobiu wynosi około 2,5 miliona ton rocznie, z czego ¾ jest przeznaczone na eksport. Udział drobiu wyprodukowanego w dużych gospodarstwach wzrósł z 23% w 2004 roku do 30% w 2016 roku.⁴⁷

Ponad dwadzieścia lat temu do sejmu została złożona tzw. ustawa odorowa, której zadaniem jest regulacja między innymi odległości siedzib mieszkalnych od farm zwierzęcych. Niestety, do tej pory nie została ona wprowadzona w życie z powodu silnego wpływu lobby producentów mięsa, którzy mają również poparcie Ministerstwa Rolnictwa. Poparcie to wiąże się z faktem, że jednym z istotnych kierunków rozwoju polskiego rolnictwa, jakie wspiera Ministerstwo, jest produkcja mięsa na eksport. Do tej pory niewiele organizacji pozarządowych zaangażowało się w tą sprawę; wyjątkiem jest stowarzyszenie Otwarte Klatki, które zajmuje się tematyką przemysłowej hodowli kurcząt, oraz Greenpeace i WWF, które wydały raporty dotyczące hodowli przemysłowej.⁴⁸

Zanieczyszczenie powietrza

Fermy przemysłowe zanieczyszczają powietrze w większym stopniu niż małe gospodarstwa i gospodarstwa średniej wielkości.⁴⁹ Hoduje się na nich więcej zwierząt, które trzymane są w zamkniętych przestrzeniach i które wytwarzają zdecydowanie więcej nawozu. Nawóz emituje cały szereg zanieczyszczeń powietrza, w tym substancje drażniące środki oddechowe takie jak amoniak (NH₃), siarkowodor (H₂S) oraz cząstki stałe.⁵⁰

Emisje amoniaku znacząco przyczyniają się do zanieczyszczeń drobnym pyłem zawieszonym (PM_{2.5}) i przedwczesnej umieralności ludzkiej.⁵¹ Ponad 70% emisji amoniaku w Europie ma swoje źródło w nawozie pochodzącym z hodowli zwierzęcej.⁵² Państwa z największą liczbą gospodarstw prowadzących (intensywną) hodowlę zwierząt, w tym Niemcy, Francja, Polska, Włochy i Holandia, są największymi emiterami amoniaku.⁵³

Według Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) w sprawie redukcji krajowych emisji niektórych rodzajów zanieczyszczeń atmosferycznych

(2016/2284), wszystkie państwa członkowskie powinny były zmniejszyć emisje amoniaku o 6% do 2020 roku w porównaniu do roku 2005. Wystąpił jednak problem w kontroli emisji na terenach, gdzie rozwijały się fermy przemysłowe.⁵⁴ Dla przykładu, w Hiszpanii limit emisji amoniaku był przekraczany przez dziewięć lat z rzędu.⁵⁵

Badania naukowe w Holandii ukazały, że mieszkanie w pobliżu ferm przemysłowych może mieć wpływ na wydajność płuc i być powodem zwiększonego ryzyka zapalenia płuc.⁵⁶ Z badań naukowych przeprowadzonych przez Instytut Chemii im. Maxa Plancka wynika natomiast, że rolnictwo (a w szczególności rolnictwo przemysłowe) jest odpowiedzialne za około 45% emisji pyłu zawieszonego (PM_{2.5}) w Niemczech, które doprowadziły do 120 000 przedwczesnych zgonów spowodowanych chorobami układu sercowo-naczyniowego.⁵⁷ Ponadto badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych dowiodły, że wśród ludzi zamieszkujących tereny w pobliżu ferm przemysłowych występuje wyższa

zachorowalność na astmę dziecięcą,⁵⁸ a także można zaobserwować zwiększoną częstość występowania podrażnień oczu i gardła, nudności, wymiotów i problemów z oddychaniem.⁵⁹ Pogorszeniu ulega także jakość życia mieszkańców, którzy nie mogą przebywać na zewnątrz lub nawet otwierać okien w swoich domach.⁶⁰

Ponad 70% emisji amoniaku w Europie ma swoje źródło w nawozie pochodzącym z hodowli zwierzęcej.

Zanieczyszczenie wody

Obornik zwierzęcy od zawsze był używany jako nawóz na polach uprawnych i pastwiskach. W przemysłowym rolnictwie wytwarza się jednak więcej obornika, niż mogą przyjąć pobliskie pola.⁶¹ Efektem tego jest spływ azotanów do wód, co przynosi negatywne skutki dla zdrowia ludzkiego i środowiska, między innymi w formie zanieczyszczenia wód podziemnych oraz utraty siedlisk i bioróżnorodności.

Reaktywne formy azotu stanowią istotny składnik odżywczy w procesie wzrostu roślin, lecz występując w zbyt dużych ilościach prowadzą do utraty bioróżnorodności poprzez eutrofizację i zakwaszenie. Z tego powodu w uprawie preferuje się szybko rosnące gatunki roślin, które mogą gwałtownie przyswajać azot oraz gatunki z wysoką odpornością na kwasy. Utrata bioróżnorodności na poziomie roślin i siedlisk może mieć także negatywny wpływ na bioróżnorodność wśród owadów i innych zwierząt, które są od nich zależne.⁶² Komisja Europejska dostrzega, że skupienie dużych liczb zwierząt hodowlanych lokalnie lub regionalnie stanowi zagrożenie dla środowiska.⁶³

Azotany są głównym środkiem

zanieczyszczającym europejskie wody gruntowe, z wpływem na ponad 18% ich powierzchni.⁶⁴ W 2015 roku, 61% powierzchni użytków rolnych w UE miało oznaczenie „obszarów szczególnie narażonych azotanami” pod dyrektywą rady dotyczącą ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego (91/676/EWG).⁶⁵

Na obszarach, gdzie występuje duża koncentracja gospodarstw przemysłowych, wykryto bezpośredni związek ich działalności z zanieczyszczeniem azotanami miejscowych zbiorników wody pitnej.⁶⁶ W Katalonii (Hiszpania), regionie, w którym znajduje się ponad 8 milionów osobników trzody chlewnej hodowanych przemysłowo,⁶⁷ władze lokalne zgłosiły 41% przekroczenie ustawowego limitu zawartości azotanów w zbiornikach wód gruntowych, w efekcie czego ponad 100 000 ludzi miało utrudniony dostęp do wody pitnej w latach 2010–2014. W Danii zarejestrowano wartości azotanów w wodzie przekraczające 25mg/L (w czym w 16,6% zarejestrowanych przypadków wartości przekraczały 50mg/L) w zbiornikach wód gruntowych, co miało wpływ na prawie 300 000 ludzi w

2012 roku.⁶⁸ W całej Unii Europejskiej kilka milionów ludzi jest potencjalnie wystawionych na działanie wodny pitnej z przekraczającą zalecane ilości zawartością azotanów.⁶⁹

Zasada „zanieczyszczający płaci” nie jest stosowana w gospodarstwach przemysłowych. Zanieczyszczenia są usuwane za pieniądze podatników bądź poprzez podnoszenie opłat za wodę, które są płacone przez mieszkańców. Rząd regionalny Katalonii wydaje ponad 6 milionów EUR rocznie aby zapewnić wodę pitną poszkodowanej ludności.⁷⁰ Według badań przeprowadzonych w Niemczech, podstawowa opłata roczna za gospodarstwo domowe jest wyższa w gminach, w których zawartość azotanów w wodzie przekracza wymagany prawem limit.⁷¹

W oborniku zawarte są także środki chemiczne, czynniki chorobotwórcze takie jak bakteria E. coli oraz antybiotyki.⁷² Te zanieczyszczenia mogą dotrzeć do wód poprzez spływ powierzchniowy, wycieki, przenikanie do wód gruntowych i bezpośrednie zrzuty substancji.⁷³ Stosowanie obornika przyczynia się do wybuchów chorób przenoszonych przez wodę na obszarach wiejskich.⁷⁴

Źródło: Departament Rolnictwa Stanów Zjednoczonych - Natural Resources Conservation Service

W 2015 roku, 61% powierzchni użytków rolnych w UE miało oznaczenie „obszarów szczególnie narażonych azotanami” pod dyrektywą rady dotyczącą ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego.

Pandemie, epidemie zwierzęce, odporność na antybiotyki

Zagrożenia wirusowe takie jak H1N1 (świńska grypa) i H5N1 (ptasia grypa) wyewoluowały na przemysłowych fermach drobiu i trzody chlewnej.⁷⁵ Analizy genetyczne wykazały, że kluczowe elementy H1N1 pochodzą od wirusa przeniesionego przez osobniki trzody chlewnej z Ameryki Północnej. Komercyjne farmy drobiu wydają się być najistotniejszym polem dla mutacji niebezpiecznych dla życia wirusów. Badania dowodzą, że wśród 39 przesunięć antygenowych, które grały kluczową rolę w wytworzeniu

się 16 szczególnie niebezpiecznych odmian grypy „wszystkie poza dwoma przypadkami miały miejsce w komercyjnych systemach produkcyjnych drobiu.”⁷⁶

Epidemie mają także wpływ na populację trzody chlewnej na świecie. Wymienić można między innymi afrykański pomór świń (ASF), epidemiczną biegunkę świń (PED) oraz „niebieskie ucho”, czyli zespół rozrodczo-oddechowy świń (PRRS), który po raz pierwszy wyłonił się w

gospodarstwach przemysłowych w Stanach Zjednoczonych i Europie w latach 90. i który po dotarciu do Chin i Wietnamu przyczynił się do uśmiercenia miliona świń w latach 2007–2008. Kiedy przemysł trzody chlewnej staje w obliczu epidemii najczęściej tracą małe gospodarstwa; rolnicy tracą środki do życia, a miliony świń ginie w wyniku chorób, bądź jest poddanych ubojowi. W efekcie wzrasta cena wieprzowiny, na czym zyskują duże firmy przetwórcze.⁷⁷

Odporność na antybiotyki

W przemyśle hodowli zwierzęcej przez dziesiątki lat leki (w tym i antybiotyki) stosowane były nie po to, by leczyć chore osobniki, lecz głównie profilaktycznie dla zwierząt zdrowych, by m.in. stymulować ich rozwój. Ta metoda znana jest jako działalność nieterapeutyczna. UE wycofała stosowanie antybiotyków w celu stymulacji rozwoju, jednak leki są wciąż stosowane w leczeniu profilaktycznym chorób wywołanych tłokiem i stresem.⁷⁸

W sektorze rolniczym stosuje się o wiele więcej leków niż w medycynie ludzkiej.⁷⁹ W Stanach Zjednoczonych, gdzie przemysł hodowlany jest niezwykle prężny, 80% wszystkich antybiotyków jest sprzedawanych na potrzeby działalności rolnej. W 2017 roku, 89,4% przeciwdrobnoustrojowych produktów weterynaryjnych na terenach UE/EOG i Szwajcarii zostało przeznaczonych na grupowe leczenie zwierząt poprzez bezpośrednią integrację z paszą lub wodą w gospodarstwie. Grupowe leczenie stosowane jest przede wszystkim na fermach drobiu i fermach trzody chlewnej.⁸⁰ Jest to metoda stosowana często wtedy, gdy warunki, w jakich karmione są zwierzęta charakteryzują się tłokiem i brakiem czystości.⁸¹

Antybiotyki są kluczowym narzędziem w medycynie ludzkiej. Fachowcy medyczni ostrzegają jednak, że te ratujące życie leki stopniowo tracą efektywność na skutek nadużycia. Przyspieszenie wzrostu odporności na antybiotyki jest efektem rutynowego stosowania niskich dawek w gospodarstwach przemysłowych. Następuje ewolucja drobnoustrojów, których odporność na antybiotyki jest

wyższa. Pracownicy gospodarstw, którzy mają z nimi styczność, mogą zachorować i zakażać członków swojej społeczności. Odporne na choroby bakterie mogą też roznieść się podczas procesu przygotowania skażonego mięsa, a także wraz z zanieczyszczeniami wody przez obornik.⁸² Stanowi to problem nie tylko podczas leczenia osób cierpiących na choroby wirusowe, ale także w przypadku infekcji bakteryjnych. Trzy badania przeprowadzone na chorych na Covid-19 wykazały, że 90% pacjentom przepisano antybiotyki na leczenie występujących infekcji bakteryjnych.⁸³

Zwiększona odporność na antybiotyki jest źródłem 33 000 zgonów każdego roku w Europie, z rocznymi kosztami opieki zdrowotnej i stratami związanymi ze spadkiem wydajności łącznie przekraczającymi kwotę 1,5 miliarda EUR.⁸⁴ Jeżeli odporność na antybiotyki będzie dalej rosła w tym samym tempie, do 2050 roku ponad 10 milionów ludzi na świecie może umrzeć w wyniku infekcji, które wcześniej mogły być leczone antybiotykami.⁸⁵

Zwierzęta nie potrzebują rutynowych dawek antybiotyków, aby zachować zdrowie. W systemach ekologicznych antybiotyki są używane tylko wtedy, kiedy są naprawdę potrzebne. Zwierzęta hodowlane powinny – i mogą być – trzymane w takich warunkach, w których zachowują swoje zdrowie dzięki dobrze stosowanym praktykom hodowlanym, a nie „kupionej” odporności.

Zwiększona odporność na antybiotyki jest źródłem 33 000 zgonów każdego roku w Europie, z rocznymi kosztami opieki zdrowotnej i stratami związanymi ze spadkiem wydajności łącznie przekraczającymi kwotę 1,5 miliarda EUR⁸⁴

https://ec.europa.eu/health/amr/antimicrobial-resistance_en

Bezpieczeństwo pracy w przemyśle przetwórstwa mięsnego

W 2011 roku około 1 miliona ludzi było zatrudnionych w sektorze przetwórstwa mięsnego w UE. Na ten sektor wywierana jest presja aby zmniejszyć koszty, co umożliwiłoby konkurencję z firmami na rynkach europejskim i światowym. Kluczowym źródłem kosztów w przemyśle przetwórstwa mięsnego jest koszt siły roboczej, w wyniku czego kładzie się szczególny nacisk na zmniejszenie kosztów związanych z warunkami pracy i płacami w sektorze. Nie ma konkretnych danych na temat średniego przychodu pracowników rzeźni, jednak badania przeprowadzone przez Europejską Federację Związków Zawodowych Pracowników Sektora Rolno-Spożywczego i Turystyki (EFFAT) w 2011 roku przedstawiają sytuację, w której przedsiębiorcy niemieccy zyskują na zatrudnianiu pracowników tymczasowych ze wschodniej Europy. Z badań wynika, że pracownicy duńskich rzeźni zarabiali średnio 25 EUR na godzinę, we Francji ta stawka wynosiła od 9 EUR do 12 EUR, a w Niemczech 7 EUR. Dane dotyczące godzinnych stawek w Rumunii i Bułgarii nie są znane, lecz EFFAT zakłada, że są one niższe niż w Polsce, gdzie stawka wynosiła od 3 EUR do 6 EUR na godzinę.⁸⁶

Poza utrzymywaniem płac na niskim poziomie, pracodawcy regularnie oszczędzają na kwestiach związanych ze zdrowiem i bezpieczeństwem swoich pracowników, na przykład

poprzez zwiększanie prędkości linii produkcyjnych, co niejednokrotnie prowadzi do częstszych wypadków, w tym śmiertelnych.⁸⁷ Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wykazują, że wskaźnik wypadków i zachorowań w rzeźniach i przetwórnich mięsa jest wyższy niż w pozostałych elementach sektora produkcyjnego.⁸⁸ W UE szeroko rozpowszechniona jest też nisko płatna praca imigrantów o nieuregulowanym statusie. W paru europejskich krajach warunki pracy w rzeźniach zostały określone mianem „współczesnego niewolnictwa”.⁸⁹ Pandemia Covid-19 skierowała uwagę na długotrwały już problem złych warunków pracy w tym sektorze. Pracownicy często pracują w tłoku, a większość z nich nie otrzymuje odpowiednich środków ochrony osobistej.

W Stanach Zjednoczonych, Hiszpanii, Niemczech, Holandii, Irlandii i Walii, warunki pracy i lokalowe w rzeźniach prawdopodobnie przyczyniły się do rozpowszechnienia wirusa Covid-19, ponieważ zachowanie dystansu społecznego jest tam praktycznie niemożliwe.⁹⁰ Stopień zachorowań w fabryce mięsa Tönnies w Niemczech osiągnął tak wysoki poziom, że w celu ochrony miejscowej społeczności przed dalszymi zakażeniami władze gminy zostały wpięrow zmuszone do zamknięcia szkół, a następnie do ponownego

wprowadzenia zakazu wychodzenia z domu w całej dzielnicy.⁹¹ Istotną funkcję prawdopodobnie odegrały też transport do fabryk i złe warunki mieszkalne pracowników (z niewystarczającymi lub zatłoczonymi miejscami noclegowymi, obiektami do przygotowywania posiłków i pomieszczeniami sanitarnymi).⁹² Pomimo to giganci z branży mięsnej wywierają nacisk, aby nie zamykać fabryk (i utworzyć te, w których pracownicy zostali już zarażeni wirusem), strasząc niedoborami żywności i zmuszając chorych pracowników, aby ryzykowali swoje życie i zdrowie publiczne przetwarzając naszą żywność.

Źródło: Departament Rolnictwa Stanów Zjednoczonych

W Stanach Zjednoczonych, Hiszpanii, Niemczech, Holandii, Irlandii i Walii, warunki pracy i lokalowe w rzeźniach prawdopodobnie przyczyniły się do rozpowszechnienia wirusa Covid-19, ponieważ zachowanie dystansu społecznego jest tam praktycznie niemożliwe.

Warunki pracy na fermach przemysłowych

Podczas gdy warunki w rzeźniach i mięsnych zakładach przetwórczych w UE są dobrze udokumentowane, niewiele badań zostało poświęconych warunkom pracy na fermach przemysłowych. Na podstawie przykładów ze Stanów Zjednoczonych można jednak stwierdzić, że fermy przemysłowe stanowią niebezpieczne i stresujące środowisko pracy. Pracownicy są narażeni na kontakt z wytwarzanymi tam zanieczyszczeniami powietrza – w tym na pył zawieszony zawierający pleśń, łupież zwierzęcy i patogeny. Kontakt z zanieczyszczeniami powietrza może być źródłem problemów z oddychaniem; około ¼ pracowników zatrudnionych na fermach trzody

chlewnej cierpi na przewlekłe zapalenie oskrzeli.⁹³ Pracownicy cierpią także na te same dolegliwości, które dotkają mieszkańców pobliskich miejscowości, będącymi rezultatem kontaktu z siarkowodorem, amoniakiem i innymi toksynami, które są wytwarzane w procesie rozkładu gnojowicy. Miały już miejsce sytuacje, gdy toksyczne emisje ze zbiorników z obornikiem przekroczyły poziom śmiertelny, doprowadzając do zgonu pracowników.⁹⁴ Pracownicy fabryk i gospodarstw rolnych często doznają również urazów w wypadkach, których przyczynami są zwierzęta i sprzęt, a także w wyniku emisji toksycznych substancji.⁹⁵

Koncentracja przemysłowej produkcji mięsa: przegrana konsumentów i rolników

Przemysł mięsny w Europie jest zdominowany przez kilka firm, które stają się coraz większe w procesach fuzji i przejęć, rozszerzając swoją działalność poza granice jednego państwa i nierzadko również na różne gatunki zwierząt. Jak podano powyżej, sama produkcja również staje się coraz to bardziej intensywna; duże fermy przemysłowe produkują większą część spożywanego przez nas mięsa. Nie jest to dobra wiadomość dla mniejszych gospodarstw rolnych i zakładów przetwórczych, ponieważ wiąże się to z obniżką cen⁹⁶ i wiele gospodarstw oraz rzeźni, które nie były w stanie utrzymać się na rynku, zostało już zmuszonych do wycofania się ze swojej działalności gospodarczej.

Kilka europejskich firm międzynarodowych zyskuje rosnącą kontrolę nad światową intensywną produkcją mięsną. Należy do nich między innymi francuska firma Cooperl Arc Atlantique – z oddziałami w Pekinie i Moskwie – zajmująca się hodowlą, ubojem i sprzedażą trzody chlewnej pod hasłem “360° rentowności łańcucha wieprzowego.”⁹⁷ Innym przykładem jest firma Groupe Bigard, zajmująca się przetwórstwem wołowiny, baraniny i wieprzowiny, do której należy połowa wszystkich rzeźni we Francji.⁹⁸ Można także przytoczyć grupę Danish Crown, która

jest jednym z największych przetwórców mięsa na świecie; Danish Crown jest także największym światowym eksporterem wieprzowiny, największym przetwórcą wieprzowiny w Europie, największym przetwórcą mięsa w Danii i zyskuje coraz większe wpływy na rynku wołowiny.⁹⁹

Integracja pionowa jest kluczowym elementem modelu przemysłowego rolnictwa, który jest importowany ze Stanów Zjednoczonych do Europy. Według tego modelu niewielka liczba korporacji kontroluje całość, czyli – produkcję, przetwórstwo, dystrybucję i sprzedaż mięsa.

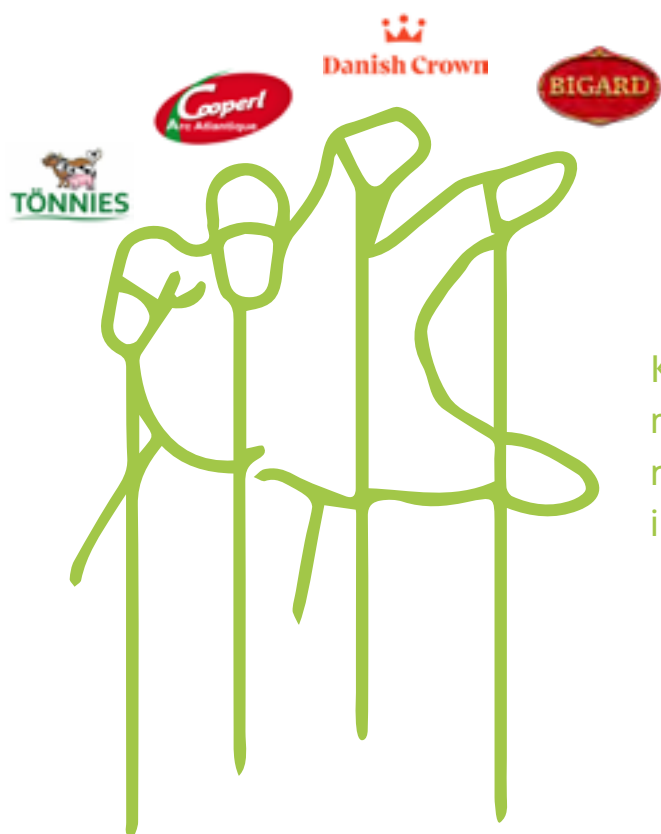
Pogorszeniu ulegają płace i warunki pracy w sektorze. Można również zaobserwować tendencję do przestawiania się firm do pracy w dużych rzeźniach, które nie są zainteresowane zakupem zwierząt na wolnym rynku od małych i niezależnych sprzedawców, a także zamykanie się mniejszych rzeźni, które mogły prowadzić interesy z mniejszymi gospodarstwami. W odpowiedzi na zaistniałą sytuację niektórzy producenci zaczęli podpisywać umowy z firmami mięsnymi, aby móc kontynuować swoją działalność.¹⁰⁰

W systemach z integracją pionową, agrobiznes (integratorzy) zawiera umowy z hodowcami i producentami na hodowlę

żywego inwentarza. Zwierzęta są własnością firm, które wyznaczają warunki umowy i kontrolują wszystkie aspekty hodowli, od projektu konstrukcji budynków, w których trzymane są zwierzęta, do paszy, którą jedzą. Producenci muszą inwestować w infrastrukturę wymaganą przez firmy (co nierzadko łączy się z potrzebą zaciągania sporych pożyczek) i utylizować ogromne ilości produkowanych odpadów.¹⁰¹ Producentom płaci się na podstawie żywej wagi inwentarza żywego, co oznacza, że ponoszą całe ryzyko związane z działalnością, podczas gdy agrobiznesy czerpią zyski.¹⁰²

Niektóre firmy w Stanach Zjednoczonych posługują się systemem “turniejowym” w celu określenia cen mięsa. System ten polega na ustalaniu kwot płaconych hodowcom poprzez porównanie wydajności pracy między nimi. Umowy między hodowcami i firmami są często zawierane na krótki okres czasu, czasami nawet na zasadzie „od stada do stada”, co oznacza, że firmy nie są zobowiązane do przedłużenia umowy jeśli ceny zwierząt hodowlanych nie są odpowiednie lub jeśli hodowca wypadł z łask.¹⁰³ W rezultacie hodowcy są pozostawieni sami sobie, z długami, których nie są w stanie spłacić.

W momencie zawarcia umowy producenci

Kilka europejskich firm międzynarodowych zyskuje rosnącą kontrolę nad światową intensywną produkcją mięsną.

tracą również swoją niezależność ekonomiczną, przekształcając się z niezależnych właścicieli małych biznesów w kontrahentów mających zobowiązania wobec dużych korporacji.¹⁰⁴ W 2012 roku, hodowcy-kontrahenci byli odpowiedzialni za produkcję 44% całej trzody chlewnej i 96% wszystkich brojlerów w Stanach Zjednoczonych.¹⁰⁵ Natomiast na terenie UE Hiszpania jest krajem, w którym integracja

pienowa w produkcji wieprzowiny rozwija się najprężniej; już około 80% hiszpańskiej produkcji odbywa się zgodnie z tym modelem działań.¹⁰⁶ Do 2012 roku 55% wartości handlowej wieprzowiny w Niemczech znajdowała się w rękach czterech największych firm ubojowych działających na terenie UE (Danish Crown, Tonnies, Vion Westfleisch). W latach 2001–2009, czyli w okresie szybkiej konsolidacji,

aż 42% niemieckich producentów trzody chlewnej zakończyło swoją działalność.¹⁰⁷ We Francji ponad 75% produkcji drobiu znajduje się w rękach pięciu największych korporacji. W Niemczech pięć największych firm ma ponad 66% udziałów na rynku, a w Wielkiej Brytanii ponad 60%.¹⁰⁸

Globalny wpływ ferm przemysłowych

UE jest w dużym stopniu zależna od importu soi dla zwierząt hodowanych przemysłowo, gdzie pasza musi być sprowadzana na dużą skalę. Każdego roku UE sprowadza 13 milion ton białka sojowego, co jest równoważne 30 milionom ton odpowiedników soi.¹⁰⁹ Około 95% importu soi jest przeznaczonych na paszę dla zwierząt hodowanych na mięso, jaja i produkty mleczne.¹¹⁰ Uprawa roślin na paszę dla bydła jest wysoce nieefektywna; jej rezultatem jest znacznie mniejsza liczba kalorii niż w przypadku produkcji upraw dla bezpośredniego spożycia dla ludzi. Przykładowo: system produkcji w Ameryce Północnej zużywa szacunkowo pięć i pół kalorii w postaci paszy dla zwierząt do produkcji jednej kalorii w postaci produktu pochodzenia zwierzęcego.¹¹¹

Światowa produkcja soi rozwija się niezwykle dynamicznie; w ciągu ostatnich 50 lat odnotowano ponad dziesięciokrotny wzrost produkcji, z 27 do 350 milionów ton.¹¹² 75% całej produkcji soi jest stosowane masowo jako pasza dla zwierząt hodowanych.¹¹³ Powierzchnia poświęcona na uprawę soi na świecie zwiększyła się z 30 milionów hektarów w 1970 roku do 100 milionów hektarów w 2012 roku. Przewiduje się, że jeśli konsumpcja mięsa utrzyma tendencję wzrostową, to w 2050 roku powierzchnia

przeznaczona na uprawę soi osiągnie 141 milionów hektarów.¹¹⁴

Rozwój przemysłowej uprawy soi doprowadził do utraty milionów hektarów lasów, łąk i sawann. Plantacje soi zagrażają lasom pierwotnym i deszczowym, jakimi są m.in. lasy amazońskie, atlantyckie i suche lasy Chiquitano, a także sawannie Cerrado, gorącym i półsuchym Gran Chaco, argentyńskim pampom i urugwajskim campos.¹¹⁵ Ta ekspansja przyczynia się do wyniszczania rdzennych społeczności, utraty bioróżnorodności i ekosystemów, a także znacząco wpływa na zmiany klimatyczne. Genetycznie zmodyfikowana soja wymaga dużych ilości herbicydów, które wyniszczają glebę i doprowadzają do zanieczyszczeń wód powierzchniowych i gruntowych, będąc przez to źródłem problemów zdrowotnych lokalnych społeczności i wymierania dzikiej natury.¹¹⁶ Zawłaszczanie ziemi na plantacje soi odbiera lokalnym społecznościom ich podstawowe prawa, w tym do żywności, wody, mieszkania i pracy. Wszystkie istotne te kwestie w zakresie środowiska i praw człowieka są szczególnie zauważalne w Brazylii, Argentynie i Paragwaju, czyli w krajach, które są jednymi z największych producentów soi.¹¹⁷

Łamanie praw człowieka to powszechny problem; podczas zawłaszczania ziemi na plantacje soi mali rolnicy są przesiedlani siłą, a czasem nawet zabijani. W samym tylko Paragwaju 129 przywódców campesino (rolników) zostało ofiarami pozasądowych egzekucji, a tysiące rolników zostało aresztowanych w walce o ziemię, która toczy się od końca dyktatury w 1989 roku.¹¹⁸

Handel soją i tak zwane „drapieżne agrobiznesy” odgrywają kluczową rolę w sferze politycznej południowoamerykańskich krajów producentów, wyrządzając znaczącą szkodę środowisku, rdzennym mieszkańcom i pracownikom rolnym.¹¹⁹ Organizacja pozarządowa Global Witness zidentyfikowała agrobiznes jako najniebezpieczniejszy sektor, któremu przeciwstawiają się obrońcy praw człowieka; w samym 2017 roku miało miejsce 40 zabójstw związanych z agrobiznesem.¹²⁰ Ponadto w 2018 roku 21 obrońców praw człowieka zostało zamordowanych w powiązanych konfliktach. Przemysł sojowy był również bezpośrednio związany z groźbami przeciwko obserwatorom praw człowieka.¹²¹

Rozwój przemysłowej uprawy soi doprowadził do utraty milionów hektarów lasów, łąk i sawann.

Zmiany klimatyczne

Źródło: Departament Rolnictwa Stanów Zjednoczonych - Natural Resources Conservation Service

Zmiany klimatyczne wywołane działalnością człowieka spowodowały już wzrost temperatur na świecie o 1°C powyżej poziomów z epoki przedprzemysłowej.

14,5% wszystkich emisji gazów cieplarnianych będących efektem działalności człowieka pochodzi z produkcji zwierzęcej.¹²² Prawie połowa (45%) wszystkich emisji związanych z hodowlą zwierząt pochodzi natomiast z produkcji i przetwórstwa paszy, wliczając w to wylesianie wynikające z ekspansji upraw paszowych i pastwisk. Emisje metanu wytwarzanego w trakcie procesów trawiennych przeżuwaczy jakimi jest np. bydło składa się na kolejne 39%, a procesy przechowywania i przetwórstwa obornika na kolejne 10%.¹²³

Najnowsze badania w dziedzinie zmian klimatu podkreślają konieczność podjęcia jak najszybszych zdecydowanych działań, aby mieć jakąkolwiek szansę na zatrzymanie wzrostu średniej temperatury na świecie poniżej 1,5°C

i uniknięcie najgorszych rezultatów zmian klimatu.¹²⁴ Będzie to wymagać szeroko idących akcji na wielu frontach; istotne jest m.in. ograniczenie spożycia mięsa i zmiany sposobu hodowli zwierząt. Jeżeli nie dokonamy gwałtownej transformacji naszego systemu rolniczego i nie odejmiemy od przemysłowego modelu rolnictwa to nie uda nam się powstrzymać katastrofy klimatycznej.

W małych gospodarstwach zajmujących się hodowlą zwierząt rolnicy mogą rozłożyć obornik na pobliskich polach wykorzystywanych jako pastwiska bądź pole do uprawy paszy, co mogłoby pozwolić na zmniejszenie emisji powstających podczas przechowywania nawozu płynnego. Te korzyści są niestety tracone w przypadku, gdy wytwarza się więcej nawozu, niż potrzebnych jest na pobliskich polach, gdyż taki nawóz zazwyczaj jest przechowywany bądź przewożony poza granice gospodarstwa, na którym został wyprodukowany.¹²⁵

Badania wykazują, że mniejsze gospodarstwa i te, w których żywienie zwierząt oparte jest na trawie/sianie mogą mieć mniejsze emisje gazów cieplarnianych niż fermy przemysłowe. Z analizy ponad 900 badań wynika, że zwiększenie spożycia strawnej paszy (jaką jest siano) u bydła może zmniejszyć emisje metanu, które występują podczas fermentacji jelitowej. Zauważono również, że nawóz produkowany przez bydło wypasowe emituje mniejszy poziom metanu niż ten produkowany przez bydło trzymane w zamknięciu.¹²⁶ Badania wskazują, że ekologiczne systemy hodowlane mają trochę mniejszy współczynnik ocieplenia globalnego, ponieważ ich pasza produkowana jest bez użycia nawozów sztucznych i jest mniej przetwarzana.¹²⁷ Istnieje również prawdopodobieństwo, że przekształcenie pól uprawnych na pola pastwne może zwiększyć sekwestrację węgla w glebie, w efekcie tworząc obszar pochłaniający węgiel na terenie gospodarstw; w tej kwestii dane są jednak niejednoznaczne.¹²⁸

Rozwiązania, wnioski i zalecenia

Aby móc rozwiązać problemy obecnego systemu przemysłowej hodowli zwierząt niezbędne są radykalne zmiany w produkcji, dystrybucji i spożyciu naszej żywności. Systemy żywnościowe (wliczając w to hodowlę zwierząt oraz przetwórstwo i dystrybucję produktów pochodzenia zwierzęcego) muszą zostać dopasowane do celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych.

Musimy przeciwstawić się przejęciu przez korporacje rynków rolniczych. Koncentracja i specjalizacja rolnictwa (w tym ekspansja rolnictwa przemysłowego) musi zostać powstrzymana.

Kolejnym istotnym krokiem jest rozwój bardziej zróżnicowanego rolnego modelu produkcji zwierzęco-roślinnej. Umożliwi to producentom na zachowanie większej niezależności, a także zapewnienie wyższej marży zysku, co pozwoli im na zdobycie godnych zarobków z dostarczania zdrowej i pożywej żywności rynkom lokalnym i regionalnym.¹²⁹ Jednocześnie działalność producentów będzie mieć także charakter kluczowych usług społecznych, takich jak:

ochrona i odbudowa bioróżnorodności, zwiększanie żyzności gleb, konserwacja wiejskich krajobrazów oraz zabezpieczenie przed erozją gleby i powodzią.

W Europie można zaobserwować wiele różnorodnych przykładów alternatywnych systemów produkcyjnych, które są bardziej zrównoważone pod względem ekonomicznym, środowiskowym, społecznym i odżywczym,¹³⁰ jak i również tysiące inicjatyw tworzących bezpośredni kontakt między rolnikami i konsumentami. Rozwój agroekologii jest kluczowym elementem potrzebnych przemian naszego systemu rolno-spożywczego. Podstawowe zasady agroekologii opierają

się na inwestycji w wiedzę lokalnych społeczności i zasoby naturalne, takie jak tradycyjne rasy zwierząt hodowlanych i odmiany nasion, co pozwala na ograniczenie bądź całkowitą rezygnację z interwencji zewnętrznej; stosowania nasion komercyjnych, środków agrochemicznych i antybiotyków oraz sprowadzania zagranicznej paszy. W szerszym kontekście suwerenności żywnościowej agroekologia oferuje drogę, na której można podjąć pierwsze kroki w przemianie systemu żywnościowego na zrównoważony, z jednoczesnym uwzględnieniem i dbałością o zachowanie różnorodności.

Źródło: BESH

Każda prawdziwie zrównoważona przemiana będzie musiała opierać się na zmianie przyzwyczajeń dietetycznych i konsumpcyjnych w UE. Niekoniecznie oznacza to jednak przejście na wegetarianizm, czy też zmniejszenie spożycia żywności ogółem; istotne jest bowiem zwiększenie spożycia żywności świeżej, lokalnej i produkowanej w sposób zrównoważony, a także żywności pochodzenia roślinnego. Wiąże się to również z odejściem od modelu diet opierających się na uprawach towarowych, takich jak przetwarzana żywność z zawartością oleju palmowego, wyprodukowane przemysłowo mięso i nabiał od zwierząt hodowlanych karmionych importowaną soją lub innymi paszami towarowymi.

Nie oznacza to końca handlu międzynarodowego – niektóre produkty

nie mogą być przecież produkowane w UE. Warunki umów handlowych będą musiały być jednak zmienione tak, aby mogły promować suwerenność żywnościową oraz dobrobyt ekologiczny i społeczny w regionach produkcyjnych. Zyskają na tym ekosystemy, zdrowie ludzkie i gospodarka zarówno w danym kraju jak i za granicą.

Wprowadzenie zmian w kierunku bardziej zrównoważonego systemu żywnościowego nie będzie jednak możliwe tak długo, jak trwa dominacja gospodarstw przemysłowych na rynku. Z tego powodu, aby alternatywy obecnego systemu rolno-żywnościowego miały szansę zaistnieć, konieczne jest wprowadzenie zakazu hodowli przemysłowej i zmniejszenie liczby zwierząt hodowlanych w UE.

Rozwój agroekologii jest kluczowym elementem potrzebnych przemian naszego systemu rolno-spożywczego. Podstawowe zasady agroekologii opierają się na inwestycji w wiedzę lokalnych społeczności i zasoby naturalne, takie jak tradycyjne rasy zwierząt hodowlanych i odmiany nasion, co pozwala na ograniczenie bądź całkowitą rezygnację z interwencji zewnętrznej; stosowania nasion komercyjnych, środków agrochemicznych i antybiotyków oraz sprowadzania zagranicznej paszy.

Instytucje UE powinny:

- Publicznie oświadczyć, że należy podjąć natychmiastowe działanie w kierunku przemiany systemu rolno-żywnościowego oraz dostarczyć konkretne środki w celu zmniejszenia produkcji i spożycia mięsa oraz nabiału produkowanych przemysłowo;
- Wstrzymać pośrednie i bezpośrednie wsparcie dla przemysłowej produkcji zwierzęcej poprzez dotacje WPR. Zamiast tego wesprzeć hodowców zwierząt gospodarskich prowadzących zrównoważoną produkcję na małą skalę, jak i również inne podmioty w łańcuchu żywnościowym związane z przetwórstwem i marketingiem produktów zwierzęcych;
- Wprowadzić obowiązkowe oznaczenia, które wskazywałyby na system produkcji wszystkich produktów zwierzęcych;
- Opracować plan wsparcia ulepszonych, publicznych i zdecentralizowanych zakładów uboju, jak i również plan restrukturyzacji infrastruktury przetwórstwa, przetwarzania i marketingu produktów zwierzęcych;
- Wzmocnić prawodawstwo w dziedzinie środowiska i żywności w celu zatrzymania szkód wyrządzonych przez przemysłową hodowlę zwierząt, co będzie się wiązać z m.in. wprowadzeniem nowej ramowej dyrektywy wodnej i dyrektywy azotanowej;
- Renegocjować ratyfikowane międzynarodowe umowy handlowe w celu eliminacji handlu produktami, które przyczyniają się lub pośrednio bądź bezpośrednio motywują do wylesiania, niszczenia bądź przekształcania naturalnych ekosystemów, a także nie podpisywać nowych umów, które miałyby ten sam efekt;
- Renegocjować istniejące i trwające umowy handlowe w celu redukcji handlu produktami mięsnymi, które mogą być produkowane przy użyciu zwierząt hodowanych lokalnie;
- Przeciwstawiać się nowym i istniejącym umowom handlowym, które mogłyby mieć szkodliwy wpływ na dobrobyt społeczny, środowiskowy i zwierzęcy, jak i również na normy bezpieczeństwa żywności w produkcji mięsa w UE i krajach, z których mięso jest importowane do UE;
- Wprowadzić przejrzyste normy w zakresie zamówień publicznych żywności ekologicznej, co zapewni uwzględnienie kwestii ekologicznych i żywnościowych podczas zakupu posiłków z funduszy publicznych opierając się na nabyciu mniejszych ilości lecz lepszej jakości mięsa i nabiału;
- Nałożyć mające moc prawną ograniczenia na import żywności powiązanej z wylesianiem i naruszeniami praw człowieka, jaką jest m.in. soja;
- W perspektywie krótkoterminowej – radykalnie poprawić warunki pracy w gospodarstwach rolnych, rzeźniach i zakładach przetwórczych poprzez zapewnienie dostępu pracownikom do godnych warunków mieszkaniowych, opieki medycznej i odpowiednich środków bezpieczeństwa. Migranci i uchodźcy powinni mieć możliwość zdobycia i odnowienia swoich dokumentów pobytowych bez żadnych utrudnień, a także muszą mieć zapewnione godziwe wynagrodzenie;
- Opracować fundusz przejściowy UE dla pracowników gospodarstw przemysłowych i innych podmiotów przemysłu mięsnego, tak aby umożliwić im przekwalifikowanie na bardziej zrównoważone zawody;
- Zmniejszyć zużycie antybiotyków w hodowli zwierzęcej o 50% do 2030 roku.

Wprowadzenie zmian w kierunku bardziej zrównoważonego system żywnościowego nie będzie możliwe tak długo, jak trwa dominacja gospodarstw przemysłowych na rynku. Z tego powodu, aby alternatywy obecnego systemu rolno żywnościowego miały szansę zaistnieć, konieczne jest wprowadzenie zakazu hodowli przemysłowej i zmniejszenie liczby zwierząt hodowlanych W UE.

Państwa Członkowskie i władze regionalne powinny:

- › Potwierdzić potrzebę podjęcia natychmiastowego działania w kierunku przemiany systemu rolno-żywnościowego;
- › Wprowadzić zakaz powstawania nowych i ekspansji istniejących gospodarstw przemysłowych;
- › Całkowicie wycofać się z przemysłowej produkcji rolnej do 2040 roku;
- › Zapewnić reformę i wdrożenie WPR zgodne z niniejszymi zaleceniami;
- › Wstrzymać pośrednie wsparcie dla krajowych pozwoleń na prowadzenie działalności związanej z hodowlą zwierzęcą na dużą skalę;
- › Zapewnić poprawne wdrożenie istniejących przepisów dotyczących środowiska i żywności w celu zatrzymania szkód wyrządzonych przez przemysłową hodowlę zwierząt, co będzie się wiązać z m.in. z wdrażaniem ramowej dyrektywy wodnej i dyrektywy azotanowej.

W nawiązaniu do WPR należy:

- › Wstrzymać dotacje dla zwierzęcej produkcji przemysłowej i wyznaczyć maksymalną obsadę zwierząt w warunkach WPR;
- › Rozszerzyć definicję płodozmianu o rośliny bobowate i uwzględnić tego w warunkach płatności bezpośrednich dla rolników;
- › Usunąć niecelowe płatności bezpośrednie lub wsparcie dla krótkiego (dwuletniego) płodozmianu, intensywnej hodowli zwierząt i innych praktyk, które skutecznie prowadzą do koncentracji właścicieli gruntów; oraz dopilnować, aby te praktyki nie były promowane poza UE;
- › Wspierać różnorodne agroekologiczne praktyki rolnicze, płodozmian i działania dywersyfikujące, które uwzględniają uprawę roślin strączkowych/bobowatych i działalność mieszaną, czyli prowadzenie uprawy roślin i hodowli zwierzęcej w obrębie jednego gospodarstwa;
- › Stworzyć krótkie łańcuchy dostaw od pola do stołu, zapewniając przy tym godziwe wynagrodzenie dla rolników, pracowników rolnych i innych pracowników łańcuchów żywnościowych oraz odpowiednie ceny żywności dla konsumentów, np. poprzez eko-programy;
- › Zagwarantować fundusz grantowy w ramach II-go filaru dla rolników, którzy dywersyfikują swoją działalność, odchodząc od intensywnej produkcji zwierzęcej na rzecz produkcji zwierząt pastewnych i produkcji lokalnych lub regionalnych upraw roślin białkowych na pasze oraz roślin białkowych na żywność dla ludzi;
- › Zapewnić dostępność niemodyfikowanych genetycznie roślin strączkowych w uczciwych cenach, dostrzegając w tym możliwość pobudzenia produkcji ekologicznej roślin strączkowych i ich nasion do spożycia przez ludzi oraz promocji ich wartości, a także wspierać badania możliwego ich użycia w paszy dla zwierząt;
- › Zapewnić większe środki w ramach II-go filaru na rozwój i hodowlę miejscowych gatunków zwierząt w sposób zrównoważony;
- › Zapewnić fundusz grantowy w ramach II-go filaru na wsparcie udoskonalonych, zdecentralizowanych instytucji do selekcji i rozwoju nasion oraz przetwórstwa, przechowywania i marketingu lokalnych i regionalnych odmian upraw strączkowych.

Bibliografia

1. Cambridge Dictionary (2020) "Factory Farming", <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/factory-farming>
2. The Environmental Protection Agency (EPA), Agencja Ochrony Środowiska będąca agencją federalną Stanów Zjednoczonych do opisu tych działań używa pojęcia "Concentrated Animal Feeding Operation" (CAFO), które można przetłumaczyć na "skoncentrowane karmienie zwierząt". Stworzona przez EPA definicja CAFO zawiera w sobie sposób przechowywania nawozu wraz z liczbą zwierząt w gospodarstwie. EPA klasyfikuje duże i średnie CAFO jako te, które zawierają: więcej niż 200 dorosłych osobników bydła mlecznego; więcej niż 300 osobników bydła mięsnego; więcej niż 750 osobników trzody chlewnej ważących ponad 25 kg; więcej niż 3 000 osobników trzody chlewnej ważących poniżej 25 kg; więcej niż 16 500 indyków; więcej niż 25 000 kur niosek; więcej niż 37 500 brojlerów; Food & Water Watch (2018) The Urgent Case for a Ban on Factory Farms, str. 2, https://www.foodandwaterwatch.org/sites/default/files/rpt_1805_urgent_case_to_ban_factory_farms-final-final-web.pdf
3. Eurostat (2016) Small and large farms in the EU - statistics from the farm structure survey, str. 2, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/54736.pdf>
4. OECD (2019) OECD Agriculture Statistics: OECD-FAO Agricultural Outlook, <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm>
5. Komisja Europejska (2019) EU Agricultural Outlook for the Agricultural Markets and Income 2019–2030, Komisja DG ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agricultural-outlook-2019-report_en.pdf
6. Komisja Europejska (2020) Short-Term Outlook For EU Agricultural Markets In 2020, Wiosna 2020 Wydanie nr 26, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/short-term-outlook-spring-2020_en.pdf
7. Niniejszy tekst jest oparty w znacznym stopniu na następującym sprawozdaniu: Food & Water Watch (2018) The Urgent Case for a Ban on Factory Farms, https://www.foodandwaterwatch.org/sites/default/files/rpt_1805_urgent_case_to_ban_factory_farms-final-final-web.pdf
8. Eurostat (2019) Agri-environmental indicator - livestock patterns, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/14882.pdf>
9. Friends of the Earth Europe i Fundacja im. Heinricha Bölla (2014) Meat Atlas: Facts and figures about the animals we eat, str. 10, https://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_hbf_meatatlas_jan2014.pdf
10. Eurostat (2016) Small and large farms in the EU - statistics from the farm structure survey, str. 1, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/54736.pdf>
11. Eurostat (2019) Agri-environmental indicator - livestock patterns, str. 6, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/14882.pdf>
12. Parlament Europejski (2018) The EU dairy sector: Main features, challenges and prospects, Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego EPRS, PE 630.345 – Grudzień 2018, str. 4, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI\(2018\)630345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI(2018)630345_EN.pdf)
13. Zdefiniowane jako gospodarstwa z rocznym wynikiem finansowym przekraczającym 10 000 EUR; Eurostat (2016) str. 2
14. Bardzo małe gospodarstwa są zdefiniowane jako takie, których roczny wynik finansowy nie przekracza 2 000 EUR; Eurostat (2016) str. 2
15. Unijny oddział Greenpeace (2020) Feeding the Problem: the dangerous intensification of animal farming in Europe, str. 7 <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/nature-food/1803/feeding-problem-dangerous-intensification-animal-farming/>
16. Eurostat (2019) Agri-environmental indicator - livestock patterns <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/14882.pdf>
17. Komisja Europejska (2020) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions, A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system.
18. C. A. Tisdell (2001), Socioeconomic Causes of Loss of Animal Genetic Diversity: Analysis and Assessment, https://www.researchgate.net/publication/222579773_Socioeconomic_Causes_of_Loss_of_Animal_Genetic_Diversity_Analysis_and_Assessment
19. FAO (1993) Agrobiodiversity: the case for conserving domestic and related animals. Arkusz informacyjny FAO na temat ochrony zasobów genetycznych zwierząt hodowlanych, <http://www.fao.org/docrep/v1650t/v1650t0y.htm>
20. FAO (2020) Domestic Animal Diversity Information System (DAD-IS), <http://www.fao.org/dad-is/en/>
21. Fernyhough, M., Nicol, C.J., van de Braak, T. et al. The Ethics of Laying Hen Genetics. (2020) J Agric Environ Ethics 33, 15–36 w tabeli 1, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10806-019-09810-2/tables/1>; Elfick, Dominic (brak daty) A Brief History of Broiler Selection: How Chicken Became a Global Food Phenomenon in 50 Years, str. 3, <http://cn.aviagen.com/assets/Sustainability/50-Years-of-Selection-Article-final.pdf>
22. Dane pochodzące z: Food & Water Europe (2017) Spain: Towards A Pig Factory Farm Nation? <https://www.foodandwatereurope.org/wp-content/uploads/2017/03/FoodandWaterEuropeFactoryFarmPorkIndustryReportMarch2017English.pdf>, Ministerio de Agricultura y Pesca (2020) Indicadores económicos e informes trimestrales del sector porcino <https://www.mapa.gob.es/es/ganaderia/temas/produccion-y-mercados-ganaderos/sectores-ganaderos/porcino/indicadoreseconomicos.aspx>

23. Food & Water Europe, Amigos de la Tierra España, Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos (COAG), European Coordination Via Campesina (2018) Noviercas: A 20,000 Cows Factory Farm <https://www.foodandwatereurope.org/wp-content/uploads/2018/10/FoodandWaterEuropeEnglishNoviercasmegafarm.pdf>
24. Rivas (2018) "La España vacía se rebela contra la invasión de las macrogranjas porcinas" El Salto, 1 czerwca 2018, <https://www.elsaltodiario.com/rural/espana-vacia-rebelion-macrogranjas-industriales-porcinas-cerdos>
25. Fagt, Sisse, Jeppe Matthiessen, Anja Biltoft-Jensen (2018) Hvor meget kød spiser danskerne? – data fra statistikker og kostundersøgelser, E-artikel fra DTU Fødevareinstituttet, nr. 4, 2018, https://www.food.dtu.dk/-/media/Institutter/Foedevareinstituttet/Publikationer/Pub-2018/E-artikel_Hvor_megget_koed_spiser_danskerne.ashx?la=da&hash=AFAD4C30F6FCE44ACC169234B84FB178F878635A
26. Patrz także: <https://noah.dk/materialer/svineproduktion-uden-graenser>
27. Duński urząd statystyczny (2020) ANI9: Slaughtering and export by category and unit, <http://www.statbank.dk/ANI9>
28. Duński urząd statystyczny (2017) Næsten to tredjedele af Danmarks areal er landbrug, Nyt fra Danmarks Statistik 19. juli 2017 - Nr. 302, <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyt/NytHtml?cid=24323>
29. Friends of the Earth Europe i Fundacja im. Heinricha Bölla (2014)
30. Duński urząd statystyczny (2017)
31. Bosselmann, A. S., Gylling, M., & Callesen, G. E., (2020). Opgørelse over udledningen af drivhusgasser i forbindelse med Danmarks import af sojaskrå og palmeolie, 9 s., IFRO Udredning, Nr. 2020/09 https://static-curis.ku.dk/portal/files/239904192/IFRO_Udredning_2020_09.pdf
32. Jesper Frost Rasmussen (2020) "Sidestil landbrugsvirksomheder med andre erhverv", Altinget, 20 kwietnia 2020, <https://www.altinget.dk/miljoe/artikel/jesper-frost-rasmussen-sidestil-landbrugsvirksomheder-med-andre-erhverv?SNSubscribed=true>
33. Statens Tilskudspuljer (2020) Tilskud til modernisering af slagtesvinestalde – 2020 <https://www.statens-tilskudspuljer.dk/milj%C3%B8-og-f%C3%B8devareministeriet/landbrugsstyrelsen/175>
34. Nielsen, Jørgen Steen (2018) "Holbæks borgmester: Ny lov om svinefabrikker kører kommuner ud på sidespor" Information, 14 maja 2018, <https://www.information.dk/indland/2018/05/holbaeks-borgmester-ny-lov-svinefabrikker-koerer-kommuner-paa-sidespor>
35. Hansen, Frederik Siiger (2020) "Krig i kommuner: Vil have lov at afvise udvidelser af landbrug", LandbrugsAvisen, 17 marca 2020, <https://landbrugsavisen.dk/krig-i-kommuner-vil-have-lov-afvise-udvidelser-af-landbrug>
36. Dane pochodzące z: Geert van der Peet, Ferry Leenstra, Izak Vermeij, Nico Bondt, Linda Puister, Jaap van Os, (2018) Feiten en cijfers over de Nederlandse veehouderij-sectoren 2018, Wageningen Livestock Research Rapport 1134, <https://edepot.wur.nl/464128>
37. to znaczy: posiada wystarczające pola uprawne, aby móc na nich roznieść całość obornika z gospodarstwa.
38. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2016) Veehouderij en gezondheid omwonenden, <https://www.rivm.nl/publicaties/veehouderij-en-gezondheid-omwonenden>
39. Dierenbescherming (2020) Veetransport, <https://www.dierenbescherming.nl/veetransport>;
40. Milieudéfensie (2015) Aantal megastallen verdrievoudigd, <https://milieudéfensie.nl/actueel/aantal-megastallen-verdrievoudigd>
41. A.J.M.M. Oomen, H.I.J. Roest, J.E. van Steenberghe (2010) Q-koorts in Nederland van 2007 tot heden, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, <https://www.rivm.nl/q-koorts-in-nederland-van-2007-tot-heden>
42. Milieudéfensie (2015)
43. Wakker Dier (2020) Campagnes, <https://www.wakkerdier.nl/campagnes/>
44. Główny Urząd Statystyczny (2018) Rocznik Statystyczny Rolnictwa, Statistical Yearbook of Agriculture, Warsaw, <https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-agriculture-2018,6,13.html>
45. FDPA (2018) Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi, <https://www.fdpa.org.pl/polska-wies-2018>
46. Greenpeace Poland (2019a) Tuczenie problemu, <https://www.greenpeace.org/poland/raporty/924/wiekszosc-naszyc-pol-sluzzy-produkcji-paszy-raport-greenpeace-tuczenie-problemu/>
47. Greenpeace Poland (2019a)
48. Greenpeace Poland (2019b) Mięso poza kontrolą, <https://www.greenpeace.org/poland/raporty/1728/mieso-pozza-kontrola-raport-greenpeace/>
49. Mitloehner, F. M. and M. S. Calvo. (2008) "Worker health and safety in concentrated animal feeding operations." Journal of Agricultural Safety and Health. Tom 14, Nr. 2. Kwiecień 2008 str. 163–165 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18524283>; Hribar, Carrie. (2010) National Association of Local Boards of Health. [Report]. "Understanding concentrated animal feeding operations and their impact on communities." str. 5. https://www.cdc.gov/nceh/ehs/docs/Understanding_CAFOs_NALBOH.pdf
50. National Academies of Science. (2003). Air Emissions From Animal Feeding Operations: Current Knowledge, Future Needs. Washington, DC: National Academies Press str. 54, str. 67, <https://www.nap.edu/catalog/10586/air-emissions-from-animal-feeding-operations-current-knowledge-future-needs>; Michigan Department of Environmental Quality (2006), CAFO subcommittee of the Toxics Steering Group [Report]. "Concentrated animal feedlot operations (CAFOs) chemicals associated with air emissions." 10 maja, 2006 str. 9 https://www.michigan.gov/documents/CAFOs-Chemicals_Associated_with_Air_Emissions_5-10-06_158862_7.pdf; Hribar (2010) str. 5–6.
51. Giannakis, E., Kushta, J., Bruggeman, A. & Lelieveld, J., (2019). "Cost and benefits of agricultural ammonia emission abatement options for compliance with European air quality regulations" Environmental Sciences Europe 31, 93 (2019) <https://doi.org/10.1186/s12302-019-0275-0>

52. UNECE (2019) Assessment Report on Ammonia. Pierwszy projekt raportu, Sierpień 2019. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2019/AIR/EMEP_WGE_Joint_Session/Assessment_Report_on_Ammonia_20190827.pdf
53. European Environmental Agency (2019) NEC Directive reporting status 2019 <https://www.eea.europa.eu/themes/air/air-pollution-sources-1/national-emission-ceilings/nec-directive-reporting-status-2019>
54. Friends of the Earth Northern Ireland (2018) Northern Ireland's Dirty Secret, <https://ejni.net/wp-content/uploads/2019/06/Northern-Irelands-Dirty-Secret.pdf>
55. Ministerio para la Transición Ecológica y el Reto Demográfico (2020) Inventario Nacional de Emisiones a la Atmósfera. Emisiones de Contaminantes Atmosféricos. Serie 1990–2018 https://www.miteco.gob.es/es/calidad-y-evaluacion-ambiental/temas/sistema-espanol-de-inventario-sei/resumen-inventario-contaminantes-ed2020_tcm30-506236.pdf
56. ENS Clean Air (2016) Onderzoek naar megastallen bij De Monitor, <https://www.ens-cleanair.com/onderzoek-naar-megastallen-bij-de-monitor/>
57. Max-Planck-Institut für Chemie (2019) Fragen und Antworten zum ARD-Monitor-Beitrag vom 17.1.2019, „Feinstaub durch Landwirtschaft: Seit Jahren verharmlost“, 19. luteo 2019, <https://www.mpic.de/4391578/fragen-und-antworten-zum-ard-monitor-beitrag>
58. Pavilonis, Brian T. (2013) "Relative exposure to swine animal feeding operations and childhood asthma prevalence in an agricultural cohort." *Environmental Research*. Tom 122. Kwiecień 2013 str. 75, str. 77 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23332647>; Sigurdarson, S. T. i J. N. Kline (2006) "School proximity to concentrated animal feeding operations and prevalence of asthma in students." *Chest Journal*. Tom 129, Nr. 6. Czerwiec 2006 str. 1487–1489 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16778265>; Von Essen, Susanna G. i Brent W. Auvermann (2005) "Health effects from breathing air near CAFOs for feeder cattle or hogs." *Journal of Agromedicine*. Tom 10, Nr. 4. 2005 str. 60, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16702123>
59. Von Essen and Auvermann (2005) str. 59; Wing, Steve i Susanne Wolf. (2000) "Intensive livestock operations, health, and quality of life among eastern North Carolina residents." *Environmental Health Perspectives*. Tom 108, Nr.3. Marzec 2000 str. 233–235, str. 237, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1637983/>
60. Wing, Steve et al. (2008) "Air pollution and odor in communities near industrial swine operations." *Environmental Health Perspectives*. Tom 116, Nr. 10. Październik 2008 str. 1362, str. 1365; Wing i Wolf (2000) str. 233–234, str. 237, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2569096/>
61. Kellogg, Robert L. et al. (2000) USDA. [Raport]. "Manure nutrients relative to the capacity of cropland and pastureland to assimilate nutrients: Spatial and temporal trends for the United States." Nps00–0579. December 2000 at Executive Summary and 89 to 92, https://www.nrcs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/nrcs143_012133.pdf
62. Erisman, J.W.; J.N. Galloway; N.B. Dice; M.A. Sutton; A. Bleeker; B. Grizzetti; A.M. Leach & W. de Vries. (2015) Nitrogen: too much of a vital resource. Krótki opis naukowy. WWF Netherlands, Zeist, The Netherlands, <http://www.louisbolk.org/downloads/3005.pdf>; National Institute for Public Health and the Environment (2019) Nitrogen Action Programme, background and current state, <https://www.rivm.nl/en/nitrogen>
63. Komisja Europejska (2018a) Dokument roboczy służb Komisji dołączony do Sprawozdania Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie wykonania dyrektywy Rady 91/676/EWG dotyczącej ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego na podstawie sprawozdań państw członkowskich za okres 2012–2015, COM(2018) 257 wersja ostateczna, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:dab860df-4f7e-11e8-be1d-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_8&format=PDF
64. Europejska Agencja Środowiskowa (2018), European Waters. Assessment of Status and Pressures. <https://www.eea.europa.eu/publications/state-of-water>
65. Komisja Europejska (2018b) Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie wykonania dyrektywy Rady 91/676/EWG dotyczącej ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego na podstawie sprawozdań państw członkowskich za okres 2012–2015, COM/2018/257 wersja ostateczna. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0257>
66. Sundermann, Greta, Nicole Wäagner, Astrid Cullmann, Christian von Hirschhausen, Claudia Kemfert (2020) Nitratbelastung im Grundwasser überschreitet Grenzwert seit Langem – mehr Transparenz und Kontrolle in der Düngepraxis notwendig, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01c.740756.de/20-9-1.pdf; Gomis García, M. et al. (2013) "Contaminación por Nitratos en las Aguas Subterráneas de Doce Comarcas de Cataluña Consideradas Zonas Vulnerables." *Tecnoaqua*, Septiembre-Octubre 2013, str. 34–42, <https://mon.uvic.cat/tlc/files/2013/07/1-tecnoaqua-revista-11-11-13.pdf>
67. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación de España (2019) El Sector de la Carne de Cerdo en Cifras. Principales Indicadores Económicos 2018, https://www.mapa.gob.es/es/ganaderia/temas/produccion-y-mercados-ganaderos/indicadoreseconomicossectorporcinoano2018_tcm30-379728.pdf
68. Schullenhner, J. & Hansen (2014) "Nitrate exposure from drinking water in Denmark over the last 35 years" *Environmental Research Letters* 9 (2014) 095001, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/9/095001/pdf>; Komisja Europejska (2018a)
69. Van Grinsven, H., Ward, M. H., Benjamin, N. and de Kok, T. M. C. M. (2006) "Does the evidence about health risks associated with nitrate ingestion warrant an increase of the nitrate standard for drinking water?" *Environmental Health*, 5, str. 5–26, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1586190/#B24>
70. Agència Catalana de l'Aigua (2016) Avaluació de la problemàtica originada per l'excés de nitrats d'origen agrari en les masses d'aigua subterrània a Catalunya. Informe Tècnic. http://aca.gencat.cat/web/.content/20_Aigua/04_estat_del_med_i_hidric/04_zones_vulnerables_nitrats/01_Avaluacio_problematika_nitrats_DCQA_03_2016.pdf
71. Sundermann, et al (2020)
72. Hribar (2010), str. 2.
73. U.S. Government Accountability Office (GAO). [Raport]. "Concentrated animal feeding operations: EPA needs more information and a clearly defined strategy to protect air and water quality from pollutants of concern." GAO–08–944. Wrzesień 2008, str. 9, <https://www.gao.gov/products/GAO-08-944>
74. Oun, Amira et al. (2014) "Effects of biosolids and manure application on microbial water quality in rural areas in the US." *Water*. Tom 6. 2014 str. 3702– 3704, Tabela 2 na str. 3706, str. 3708–3709, <https://www.mdpi.com/2073-4441/6/12/3701#sthash.H76q6NWK.dpuf>
75. Centers for Disease Control and Prevention (2019) 2009 H1N1 Pandemic (H1N1pdm09 virus) <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/2009-h1n1-pandemic.html>; Centers for Disease Control and Prevention (2015) Highly Pathogenic Asian Avian Influenza A(H5N1) in People <https://www.cdc.gov/flu/avianflu/h5n1-people.htm>

76. M. S. Dhingra et al (2018) "Geographical and Historical Patterns in the Emergences of Novel Highly Pathogenic Avian Influenza (HPAI) H5 and H7 Viruses in Poultry" <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2018.00084/full>; Safran Foer, Jonathan i Aaron S Gross (2020) "We have to wake up: factory farms are breeding grounds for pandemics", The Guardian, 20 kwietnia 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/20/factory-farms-pandemic-risk-covid-animal-human-health>
77. Yong-Le Yang et al (2019). "Broad Cross-Species Infection of Cultured Cells by Bat HKU2-Related Swine Acute Diarrhea Syndrome Coronavirus and Identification of Its Replication in Murine Dendritic Cells In Vivo Highlight Its Potential for Diverse Interspecies Transmission", J Virol. 2019 Listopad 26; 93(24) <https://jvi.asm.org/content/93/24/e01448-19>; Farms Not Factories (2020) If You Want Pandemics, Build Factory Farms. <https://farmsnotfactories.org/articles/if-you-want-pandemics-build-factory-farms/>
78. Przytłaczające dowody wskazują na to, że zestresowane zwierzęta są bardziej podatne na choroby, ponieważ w organizmach zwierząt pod wpływem stresu produkowane są hormony takie jak kortyzol, które mogą zmniejszyć odporność zwierząt wywierając niekorzystny wpływ na ich układ odpornościowy. Alliance to Save Our Antibiotics (2016) Antibiotic Overuse in Livestock Farming, <http://www.saveourantibiotics.org/the-issue/antibiotic-overuse-in-livestock-farming/>
79. Food & Water Watch (2015) Antibiotic Resistance 101. How Antibiotic Misuse on Factory Farms Can Make You Sick, <https://www.foodandwaterwatch.org/sites/default/files/Antibiotic%20Resistance%20101%20Report%20March%202015.pdf>
80. European Medicines Agency (2019) European Surveillance of Veterinary Antimicrobial Consumption: Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 European countries in 2017, str. 30 https://www.ema.europa.eu/en/documents/report/sales-veterinary-antimicrobial-agents-31-european-countries-2017_en.pdf
81. Food & Water Watch (2015)
82. Alliance to Save Our Antibiotics (2016)
83. Chih-Cheng Lai et al (2020). "Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges", International Journal of Antimicrobial Agents, Tom 55, Numer 3, Marzec 2020, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0924857920300674>
84. https://ec.europa.eu/health/amr/antimicrobial-resistance_en
85. O'Neill, Jim (2016) "Tackling Drug-Resistant Infections Globally: Final Report and Recommendations." https://amr-review.org/sites/default/files/160518_Final%20paper_with%20cover.pdf
86. EFFAT (2013) Putting meat on the bones: A report on the structure and dynamics of the European meat industry, http://meat-workers.org/sites/default/files/documents/EFFAT_PuttingMeatOnTheBones_EN.pdf
87. EFFAT (2013)
88. GAO (2016) at Highlights. Ted Genoways (2014) "I felt like a piece of trash" – Life inside America's food processing plants", The Observer, 21 grudnia, 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/21/life-inside-america-food-processing-plants-cheap-meat>
89. Soric, Miodrag (2020a) "Coronavirus: 'Modern slavery' at the heart of German slaughterhouse outbreak", DW News, 11 maja 2020, <https://www.dw.com/en/coronavirus-modern-slavery-at-the-heart-of-german-slaughterhouse-outbreak/a-53396228>; Laughland, Oliver and Holpuch, Amanda (2020) "We're modern slaves: How meat plant workers became the new frontline in Covid-19 war", The Guardian, 2 maja 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/02/meat-plant-workers-us-coronavirus-war>; Verdú, Daniel (2016) "La gran revuelta de los mataderos", El País, 14 czerwca 2016, https://elpais.com/ccaa/2016/07/14/catalunya/1468502263_059247.html; Público (2019) "Rebelión en el matadero: violencia y esclavitud en la factoría polaca que ha llegado a España", Público, 9 lutego 2019, <https://www.publico.es/sociedad/pini-rebelion-planta-violencia-esclavitud-matadero-polaco-llegado-espana.html>
90. Espinosa, Javier (2020) "El coronavirus pone en jaque el negocio chino del matadero de Binéfar", El Mundo, 2 maja 2020, <https://www.elmundo.es/espana/2020/05/02/5eac4392fdddf90918b4615.html>; Público (2020) "Más de mil infectados por la cadena de contagio originada por los carniceros del Piamonte en el matadero de Binéfar", Público, 1 maja 2020 <https://www.publico.es/sociedad/mil-infectados-cadena-contagio-originada-carniceros-piamonte-matadero-binefar.html>; McSweeney, Ella (2020) "Covid-19 outbreaks at Irish meat plants raise fears over worker safety", The Guardian, 1 maja 2020 <https://www.theguardian.com/environment/2020/may/01/covid-19-outbreaks-at-irish-meat-plants-raise-fears-over-worker-safety>; Soric, Miodrag (2020b) "COVID-19 outbreak in German slaughterhouse sparks fears", DW News, 11 maja 2020, <https://www.dw.com/en/covid-19-outbreak-in-german-slaughterhouse-sparks-fears/av-53387405>; Goodley, Simon (2020) "Welsh chicken factory closes for two weeks over Covid-19 in staff", The Guardian, 18 czerwca 2020, <https://www.theguardian.com/business/2020/jun/18/welsh-chicken-factory-closed-for-two-weeks-over-covid-19-in-staff>
91. Wernicke, Christian, and Terberl, Laura (2020) "Corona-Ausbruch bei Tönnies: Wer ist schuld?", Süddeutsche Zeitung, 18 czerwca 2020 <https://www.sueddeutsche.de/politik/podcast-nachrichten-toennies-corona-ausbruch-fleischfabrik-14940410>; Germany recons with second wave risk, Politico, 23.06.2020, <https://www.politico.com/news/2020/06/23/germany-recons-with-second-wave-risk-336077>
92. NOS (2020a) "Minister: slachthuizen die te weinig doen tegen corona gaan dicht", NOS, 25 maja 2020, <https://nos.nl/artikel/2335023-minister-slachthuizen-die-te-weinig-doen-tegen-corona-gaan-dicht.html>; NOS (2020b) "Zorgen om coronabesmettingen arbeidsmigranten, 'breder onderzoek echt nodig'", NOS, 25 maja 2020, <https://nos.nl/artikel/2335039-zorgen-om-coronabesmettingen-arbeidsmigranten-breder-onderzoek-echt-nodig.html>
93. Mitloehner, F. M. and M. S. Calvo. (2008) str. 163–165, str. 175; Viegas, S. et al (2013) "Occupational exposure to poultry dust and effects on the respiratory system in workers." Journal of Toxicology and Environmental Health, Part A. Tom 76, 2013 str. 230–231, str. 235 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15287394.2013.757199>; Thu, Kendall (ed.). (1995) "Understanding the impacts of large-scale swine production." Proceedings from an interdisciplinary scientific workshop. 29–30 czerwca, 1995. Des Moines, Iowa. str. 156–157.
94. Beaver, Randy L. and William E. Field. (2007) "Summary of documented fatalities in livestock manure storage and handling facilities–1975–2004." Journal of Agricultural Medicine. Tom 12, Nr. 2. 2007 str. 4–6.
95. Mitloehner, F. M. i M. S. Calvo. (2008) str. 163–164.
96. Fairtrade Advocacy Office, PFCE, Traidcraft, Fairtrade Deutschland (2014) Who's got the Power? Tackling Imbalance in Agricultural Supply Chains, https://fairtrade-advocacy.org/wp-content/uploads/2019/03/EN-Whos_got_the_power-full_report.pdf

97. Cooperl (2020) "360° Pig chain profitability" <https://www.cooperl.com/en/360deg-pig-chain-profitability>
98. Cougard, Marie-Josée (2015) "Les abattoirs, un secteur concentré et dominé par le groupe Bigard", Les Echos 24 lipca 2015 <https://www.lesechos.fr/2015/07/les-abattoirs-un-secteur-concentre-et-domine-par-le-groupe-bigard-251740>
99. Danish Crown (2020) "Who are we?" <https://www.danishcrown.com/en/about-us/who-are-we/>
100. USDA (2018) Farm Sector Income Forecast, <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-economy/farm-sector-income-finances/farm-sector-income-forecast/>. [dostęp: 7 marca 2018]; Johnson, Rachel J. et al. (2012) USDA. [Raport] "Slaughter and processing options and issues for locally sourced meat." LDP-M-216-01. Czerwiec 2012 str. 17, https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/37459/28829_idpm216-01.pdf?v=0; Andrews, David and Timothy J. Kautza. (2008) "Impact of industrial farm animal production on rural communities", Report of the Pew Commission on Industrial Farm Animal Production 2008, str. 5, http://www.pcifapia.org/_images/212-8_PCIFAP_RuralCom_Finaltc.pdf
101. Andrews i Kautza (2008) rozdziały iv-v; MacDonald, James M. (2014) USDA. [Artykuł] "Financial risks and incomes in contract broiler production." 4 sierpnia 2014, <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014/august/financial-risks-and-incomes-in-contract-broiler-production/>
102. MacDonald (2014)
103. MacDonald (2014) str. 6
104. Andrews i Kautza (2008) str. 7
105. SDA (2014) 2012 Census of Agriculture Highlights. "Hog and pig farming." ACH12-4. Czerwiec 2014 str. 2, https://www.nass.usda.gov/Publications/Highlights/2014/Hog_and_Pig_Farming/Highlights_Hog_and_Pig_Farming.pdf; USDA (2015) 2012 Census of Agriculture Highlights. "Poultry and egg production." ACH12-18. Styczeń 2015 str. 2, https://www.nass.usda.gov/Publications/Highlights/2015/Poultry_and_Egg_Production.pdf
106. Rousseau, Oscar (2016) "Spain offsets Europe's pigherd decline", Global Meat News, 25 lutego 2016, <https://www.globalmeatnews.com/Article/2016/02/25/Spain-offsets-Europe-s-pig-herd-decline/>; La Información (2016) "Los criadores de cerdos españoles se industrializan con éxito", La Información, 29 stycznia 2016, https://www.lainformacion.com/economia-negocios-y-finanzas/los-criadores-de-cerdos-espanoles-se-industrializan-con-exito_s7guEmrM.JyrBDqrl3GyBg/
107. IATP (2016) Selling Off the Farm, <https://www.iatp.org/documents/selling-farm>
108. EFFAT (2013)
109. Stanowi to większość z 17 milionów ton importowanego białka w UE. Komisja Europejska (2016) Dokument roboczy służb Komisji, Genetically modified commodities in the EU, SWD/2016/61 wersja ostateczna; Rada Europejska (2017) Common Declaration of Austria, Croatia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Luxembourg, the Netherlands, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia: European Soya Declaration – Enhancing soya and other legumes cultivation, 17 lipca 2017, <http://www.politico.eu/wp-content/uploads/2017/07/European20Soya20Declaration20e2809320Enhancing20soya20and20other20legumes20cultivation.pdf>; Komisja Europejska (2018c) Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie rozwoju produkcji białek roślinnych w Unii Europejskiej, COM/2018/757 wersja ostateczna, listopad 2018, str. 2, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/plants_and_plant_products/documents/report-plant-proteins-com2018-757-final_en.pdf
110. Komisja Europejska (2018d) "Market developments and policy evaluation aspects of the plant protein sector in the EU", https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/plants_and_plant_products/documents/plant-proteins-study-report_en.pdf
111. Pradhan, Prajal et al. (2013) "Embodied crop calories in animal products." Environmental Research Letters. Tom 8. 2013 str. 2, 5 i 7 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/8/4/044044/pdf>
112. USDA cytowany przez Dyрекcyję Generalną ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich Komisji Europejskiej (2017), raport EU Agricultural Outlook for the Agricultural Markets and Income 2017-2030 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agricultural-outlook-2017-30_en.pdf, str. 34
113. WWF (2016) Soy Scorecard: Assessing the use of responsible soy for animal feed https://d3bzkjkd62gi12.cloudfront.net/downloads/wwf_soy_scorecard_2016_r6.pdf
114. WWF (2014) The Growth of Soy: Impacts and Solutions, str. 24, http://awsassets.wwfdk.panda.org/downloads/wwf_soy_report_final_jan_19.pdf
115. WWF (2014) str. 34
116. Friends of the Earth Europe (2018) Soy Alert: How to increase the EU's plant protein production in a sustainable and agroecological way?, https://www.foeeurope.org/sites/default/files/agriculture/2018/soyalert_report_fv_web.pdf
117. Friends of the Earth Europe (2010a) From forest to fork: How cattle, soy and sugar are destroying Brazil's forests and damaging the climate, <http://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/fromforesttofork.pdf>;
118. Guereña, A. (2013) The Soy Mirage - The limits of corporate social responsibility: the case of the company Desarrollo Agrícola del Paraguay, Oxfam International, <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/299687/rr-soy-mirage-corporate-social-responsibility-paraguay-290813-en.pdf>
119. Magalhães, Ana (2018) 'Predatory agribusiness' likely to gain more power in Brazil election: report, Mongabay/RepórterBrasil, <https://news.mongabay.com/2018/09/predatory-agribusiness-likely-to-gain-more-power-in-brazil-election-report/>
120. Global Witness (2018) "New Data Reveals 197 Land And Environmental Defenders Murdered In 2017" <https://www.globalwitness.org/en/blog/new-data-reveals-197-land-and-environmental-defenders-murdered-2017/>
121. Global Witness (2019) Enemies of the State? How governments and business silence land and environmental defenders, str. 8 i 11 https://www.globalwitness.org/documents/19766/Enemies_of_the_State.pdf
122. Gerber, P. J. et al. (2013). Tackling Climate Change Through Live-stock: A Global Assessment of Emissions and Mitigation Opportunities. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) str. xii. <http://www.fao.org/3/a-i3437e.pdf>

123. Gerber, P. J. et al. (2013) str. xii and 20. <http://www.fao.org/3/a-i3437e.pdf>
124. IPCC (2018) Global Warming of 1.5 °C, <https://www.ipcc.ch/sr15/>
125. Aguirre-Villegas, Horacio A. and Rebecca A. Larson(2017) "Evaluating greenhouse gas emissions from dairy manure management practices using survey data and lifecycle tools." Journal of Cleaner Production. Tom 143. 1 lutego 2017 w rozdziale 3.2. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652616321953>
126. Gerber, Pierre J. et al. (Eds.). (2013). Mitigation of Greenhouse Gas Emissions in Livestock Production: A Review of Technical Options for Non-CO2 Emissions. Rome: FAO str. ix-x. <http://www.fao.org/3/i3288e/i3288e.pdf>
127. de Vries, M. et al. (2015) "Comparing environmental impacts of beef production systems: A review of life cycle assessments." Livestock Science. Tom 178. 2015 str. 284–285. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S187114131500308X>
128. de Vries, M. et al. (2015) str. 284–285
129. Friends of the Earth Europe (2016a) Farming for the Future. Agroecological Solutions to Feed the World http://www.foeeurope.org/sites/default/files/agriculture/2016/farming_for_the_future.pdf
130. Friends of the Earth Europe (2010b). Less soy, more legumes: How Europe can feed its animals without destroying the planet, http://www.foeeurope.org/sites/default/files/foee_soy_alternatives_briefing_final1.pdf

Friends of the Earth Europe
www.foeeurope.org

Food & Water Action Europe
www.foodandwatereurope.org